له‌ بلاوكراوه‌كانی ماڵپه‌ڕی ئیمان وه‌ن
www.iman1.com

به‌شی‌سێیه‌م:سوپای ئوسامه‌وجیهادی(الصدیق)دژی هه‌ڵگراوه‌كان:

سێیه‌م: هێرشی سه‌رتاسه‌ری بۆ سه‌ر هه‌ڵگه‌ڕاوه‌كان.

هۆكاری زۆر گیرایه‌ به‌ر بۆ ڕێگرتن و ڕووبه‌ڕوو بوونه‌وه‌ له‌گه‌ڵ هه‌ڵگه‌ڕاوه‌كاندا، ئه‌وانه‌ له‌سه‌ر ئیسلام مابوونه‌وه‌ ڕۆڵێكی گرنگیان هه‌بوو له‌ ڕووبه‌ڕوو بوونه‌وه‌ی هۆزه‌كانیاندا، هه‌ندێ له‌وانه‌ به‌رامبه‌ر كه‌س و كار و هۆزه‌كانیان وه‌ستان و ئامۆژگاریان ده‌كردن و له‌ ئاكامی خراپی ئه‌و كاره‌ی ده‌ستیان دابوویه‌ ئاگاداریان ده‌كردنه‌وه‌ و له‌ ترسناكی هه‌ڵوه‌شاندنه‌وه‌ی بیروباوه‌ڕه‌كه‌یان ده‌یان ترساندن.

هه‌نگاوی یه‌كه‌م به‌ وشه‌ ده‌ستی پێ كرد، شه‌یش هیچ ڕۆژێ له‌ ڕۆژان لاوازترین هه‌ڵوێست نه‌بووه‌، به‌ڵكو به‌ هێزترین بووه‌، چونكه‌ هه‌ر قسه‌یه‌ به‌ دوایدا هه‌نگاوی كردن به‌ كرده‌وه‌ دێت و ڕاستی وته‌كه‌ ده‌سه‌لمێنرێت، هه‌ندێ جار زمان و قسه‌ بووه‌ته‌ هۆی ئه‌وه‌ی خاوه‌نه‌كه‌ی له‌ پێناویدا سه‌ر بڕاوه‌، له‌ هه‌موو هۆزه‌كاندا كه‌ هه‌ڵگه‌ڕانه‌وه‌ ڕووی دابێت له‌ به‌رامبه‌ردا كه‌سانێك هه‌ڵكه‌وتوون دڵیان له‌سه‌ر ڕاستی دامه‌زراوه‌ و له‌و پێناوه‌شدا ژیاون، ئه‌وانه‌ هه‌ستیان به‌و نارِه‌وایی یه‌ كردوه‌ كه‌ هۆزه‌كانیانی تێ كه‌وتووه‌، بۆیه‌ له‌ كه‌میندا بۆیان دانیشتن و هۆشیاریان ده‌كردنه‌وه‌ له‌ سه‌ره‌نجامی خراپ كه‌ چاوه‌ڕوانیان ده‌كات، ئیتر هۆزه‌كانیشیان له‌ ڕوویاندا ده‌وه‌ستان و گاڵته‌یان به‌ عه‌قڵیان ده‌كرد و پاشان ده‌ستیان بۆ درێژ ده‌كردن، یان هه‌ر له‌ هۆز ده‌ریان ده‌كردن، یان هه‌ر هه‌ندێ جار شه‌هیدیشیان ده‌كردن.

هه‌ندێ له‌و موسڵمانانه‌ قسه‌كانیان كاریگه‌ری خۆی هه‌بوو، وه‌ك عه‌دی كوڕی حاته‌م له‌گه‌ڵ هۆزه‌كه‌ی و جارود له‌گه‌ڵ خه‌ڵكی به‌حره‌ین.[1]

له‌مه‌ولا به‌ درێژی باسی ئه‌وه‌ ده‌بینی كه‌ چۆن هه‌ندێ له‌وانه‌ سه‌ركه‌وتنیان به‌ده‌ست

1ـ دراسات فی عهد النبوة والخلافة الراشدة، للشجاع (لا: ٣١٣، ١١٤).

نەهێنا لە ئامۆژگاری هۆزەکانیاندا، بۆیە خۆیان بوون بە کۆمەڵێکی موسڵمانی ڕاوەستاو لەسەر ئیسلامەکەیان و هەڵوێستی گونجاویان گرتە بەر دژ بە هۆزەکانیان، زۆربەی ئەو هەڵوێستانەیان لە گفتوگۆوە دەستی پێ دەکرد و پاشان دەچووە قۆناغی کردەوەوە، وەك ئەوەی بەسەر خۆڕاگرەکانی (بنی سلیم) هات کە لە سەرەتاوە هۆزەکەیان ئاگادار کردەوە پاشان بوون بە دوو تاقم: خۆڕاگرەکان دووەم پاشگەزبووەکان.

کۆمەڵی خۆگران لەسەر بیروباوەڕ بەرامبەری هەڵگەڕاوانی هۆزەکەیان دەوەستان، کۆمەڵێ لاو لە یەمەن نەخشەی کوشتنی (اسود العنسی) یان داڕشت - وەك لە مەولا باسی دەکەین - دوای ئەوەی کە هەڵوێستی پێچەوانەیان نواند لە دژی سەر کەشی (اسود العنسی).

هەروەها مەسعود یان مەسروق (القیسی بن عابس الکندی) هەستا بە ئامۆژگاری کردنی ئەشعەسی کوڕی قەیس تا پاشگەز نەبێتەوە و لەو بوارەدا وتوویژ و ڕاگۆڕینەوەی دوور و درێژ کەوتە نێوانیان.[٢]

ئا بەو شێوەیە هەندێ هەڵوێست بوونە هۆی ئەوەی نەیانهێشت هۆزەکانیان پاشگەز ببنەوە یان کار ئاسانی باشیان کرد بۆ سوپای ئیسلام کە دواتر هات بۆ سەرکوت کردنی هەڵگەڕانەوە.

صدیق رضي الله عنه لە پاش خوا لە سیاسەتەکانیدا لەپێناو قەڵاچۆکردنی دیاردەی پاشگەز بوونەوەدا پشتی بەست بەو ڕاوەستاوانەی ناو هۆزەکان لە سەرۆك هۆز و فەرماندە و تاکەکان کە لە هەموو قوژبنێکی کەنداوی عەرەبدا هەبوون، لەسەر ئیسلام مابوونەوە، هەستان بە بینینی ڕۆڵی گرنگ بۆ بەرەنگار بوونەوەی ئاشووبی هەڵگەڕانەوەدا، هەندێ نووسەر کەوتوونەتە ناو هەڵەوە کاتێك مەسەلەی پاشگەز بوونەوەیان بە گشتی داوەتە قەڵەم یان لەبەر نەبوونی ورد بینیان یان نەبوونی بابەتیانە یان گریمانی هەڵە و تەسك بینی.[٣]

یەکێ لە ڕاستی یە بنەڕەتی یەکان لە مەسەلە ئاشووبی هەڵگەڕانەوەدا ئەوەیە کە گشتگیر و هەمووانی نەبووە وەك لایەنی جوگرافی، بەڵکو کۆمەڵێ لەسەر کردەو هۆز و تاك و دەستە هەبوون لە هەموو ئەو ناوچانەی پاشگەز بوونەوەی تیا سەری هەڵداوە کە سوور بوون لەسەر بیروباوەڕ و ئاینەکەیان.[٤]

2_ هەمان سەرچاوەی پێشوو.
3_ الثابتون على الإسلام أيام الردة (لا: ٤).
4_ هەمان سەرچاوەی پێشوو (لا: ١٩).

دکتۆر مهدی رزق الله احمد لەم مەسەلەیەدا بە قوولّی بۆی دابەزیوە و وەڵامی ئەو پرسیارەی داوەتەوە کە دەڵێت: ئایا پاشگەز بوونەوە لە سەردەمی ئەبوبەکری صدیق داﷺگشتی بووە و ناوچەیەکی بە تەواوەتی گرتۆتەوە کە پێشتر موسڵمان بوون؟ یان هەر لە ناو هەندێ هۆزدا سەری هەڵدا و هەندێ سەرەك هۆز و تاکە کەس، لە هەندێ ناوچەی جیا جیادا ڕووی دا؟ پاش لێکۆڵینەوە دەڵێ: یەکێ لەو ڕاستیانەی کە لە هەموو ئەو سەرچاوانەوەی کە پێشتر ئاماژەم بۆ کرد ئەوەیە کە شتێکم بەرچاو نەکەوتووە کە بەڵگە بێت لەسەر ئەوەی کە هۆزەکان و هەموو کەسەکان بە گشتی لە ئیسلام هەڵگەڕابنەوە، هەر وەك چۆن ئەو کەسانەی کە بە نموونە هێنامنەوە باسیان کردوە،[5] بەڵکو دەبینم دەوڵەتی ئیسلامی بە پلەی یەکەم بەو کەس و هۆز و سەرکردانە بەستبوو کە لە ئیسلام بە ڕاوەستاوی مابوونەوە و لە هەموو کون و قوژبنێکی کەنداوی عەرەبدا هەبوون، کەبووە پشت و پەنایەکی بەهێز بۆ ئیسلام و دەوڵەتەکەی لەپێناو سەرکوت کردنی بزوتنەوەی پاشگەز بواندا.[6]

یەکەم: ڕووبەڕوو بوونەوەی یاسایی لەلایەن دەوڵەتی ئیسلامەوە:

أ- هۆکاری کوژاندنەوەی لەناو خۆدا: پێغەمبەری خواﷺ ئەم هۆکارەی بەکارهێنا، هەستا بەناردنی نامەو نوێنەر بۆ ناو ئەو هۆزانەی پێغەمبەرانی درۆی تیا هەڵکەوتبوو، بەهیوای کۆبونەوەی هەموو ئەوانەی لەسەر ئیسلام جێ گیربوون تا دەستەیەکیان لێ پێك بهێنێت لەگەڵ پاشگەزبونەوەدا ڕوو بە ڕوو ببنەوە، صدیقیشﷺ لەسەر هەمان نەخشە دەڕۆیشت، هەولّی دا، کە مەسەلەکە سنووردار بکات و ئەوەی ئاسانە و دەکرێت قەڵاچۆ بکرێت لە ناوچە پاشگەز بووە نزیکەکان بیکات، هەستا بە وشیارکردنەوەی خەڵکی لە دژیان، قێزەونکردنی لەبەر چاویان، توانی پەیوەندی بکات بەوانەوە لەسەر ئیسلام ڕاوەستابوون و توانی بیانکاتە پشتیوان بۆ سوپای گەورەی ئیسلام، لە پاش گەڕانەوەی سوپای ئوسامە هەولّی دا نەتەوە ساز بکات بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی ڕێك و پێك لەگەڵ پاشگەز بوواندا.

بۆ ئەوەی کات بەسەر بەرێت تا سوپاکەی ئوسامە دێتەوە دەستی کرد بە ناردنی نامە بۆ سەرانی پاشگەز بووان و بۆ جێگیر بووان لەسەر ئیسلام و ئەویش نامەی نووسی بۆ

5- التأريخ السياسى للدولة الغربية، د. عبدالمنعم ماجد (لا: ١٤٦). التأريخ الإسلامي العام: الجاهلية ،الدولة العربية، الدولة العباسية، علي ابراهيم حسن (لا: ٢١٩). تأريخ الدولة العربية، عبدالعزيز سالم (لا: ٤٣٢). جولة تأريخية في عصر الخلفاء الراشدين، د. محمد سيد الوكيل (لا: ١٢). الخلفاء الراشدون محمد اسعد طلس (لا: ٢٠)، الصديق أبو بكر : محمد حسنين الهيكل (لا: ١٧٣). ظاهرة الردة في المجتمع الإسلامي الأول محمد بريغش (لا: ١٠٠-١٠١)، الصديق أبو بكر لمحمد حسين هيكل (لا:١٧٣). کۆمەڵێك نووسراوی تر....

6- الثابتون على الإسلام أيام فتنة الردة (لا: ١٩).

هەموو ئەوانەی، کە پێغەمبەری خواﷺ کاتی خۆی نامـەی بـۆ نـاردن و کەسـانی تـریش لـە یەمەن.[7]

تا هەوڵ و تێکۆشان بدەن لە پێناو بانگەوازی ئەوانەی لەسەر موسوڵمانەتی ماونەتـەوە، داوای لـە جـێگیر بـووان کـرد کـە هـەوڵ بـدەن لـە جێیەکـدا بـە کۆمـەڵی بـژین تـا دێـم بـە دەمتانەوە، ئەم کارانەی ڕێکخست وەك پێشەکیەك بۆ نەخشە سەربازیەکەی داهاتووی.[8]

خۆشبەختانە هەندێ لەو کەسانەی لەسەر ئیسلام جێگیر بوون توانیان خۆیـان بگەیەننـە مەدینە و هەرچی زەکاتیشیان هەبوو هێنایان لەگەڵ خۆیان وەك (عدی کوڕی حاتم ی تائی) و (زبرقان بن بدر التمیمی).[9]

هەر ئـەو موسـوڵمانە جـێگیر بووانـە توانیـان جووڵانەوەکـەی قەیـسی مەکشوح المـرادی شکست پێ بهێنن و هەندێ کۆبوونەوەی هۆزەکان بـڵاوە پـێ بکـەن لـە تیهامـە و سـەرات و نەجران، ئەم هۆکارانەش ئەم ئامانجانەیان بەدەست هێنا لەوانە:

أـ سـەرکەوتنی صـدیقرضي الله عنه لـە نەخـشەکەیدا کـە بـە دەسـتهێنانی هەڵمـەتێکی هۆشـیار کردنـەوە و بانگەشـە کـردن و پـشتگیری کردنـی موسـوڵمانەکان، سەرشـۆڕکردنی هێـزە هەڵگەڕاوەکان، ئەمەش وەك پێشەکیەك بـۆ گرتنەبـەری هۆکـارێکی دیکـە بـە پێـی بـوون و توانا، کە ئەوەش هۆکاری دەستی هەموو سوپا ڕێکخراویەکانە.

ب ـ ئامانجی خـۆی پێکـا لـە پـەروەردەکردن و ئامـادە کردنـی ئەوانـەی لەسـەر ئیسلام مابوونـەوە تـا لـە داهـاتوودا ببنـە سـەرکردەی سـوپا لـە بزاڤـی جەنگـە ڕزگاریخوازەکـانی داهاتوودا، (عدی کوڕی حاتم التائی) کە دواتر لە ڕزگار کردنی عێراق سەرکردەی سوپا بوو.

ج ـ دروستکردنی هەندێ هێزی موسوڵمان بۆ خۆ ڕاگری لـەو ناوچـانەدا تـا دواتـر تێکـەڵ بکرێت لەگەڵ سوپای گەورەی ئیسلامدا کە دێتە ناوچەکەوە.

د ـ دەست گرتن بەسەر هەندێ پاشگەز بووەکاندا هەرچەندە کەم و سنووردار بـوو وەك ئەوەی لە خوارووی کەنداوی عەرەبیەوە ڕوویدا.

دووەم: ناردنی سوپای ڕێکخراو.

لە پاش دوو مـانگ (هەنـدێك دەڵـێن چـل ڕۆژ) لـە دەرچـوونیان سـوپاکەی ئوسامەرضي الله عنه گەیشتەوە شـاری مەدینـە و حەوانـەوە و ئـەبو بـەکریشرضي الله عنه لەگـەڵ سـوپاکەیدا دەرچـوون بەرەو (ذي القصة) کە قۆناغێك لە مەدینـەوە دوورە، ئەمـەش بـە مەبەسـتی جـەنگ لەگـەڵ

7ـ دراسات في العهد النبوة، للشجاع (لا: ٣١٩).
8ـ هەمان سەرچاوە.
9ـ هەمان سەرچاوە.

هەڵگەڕاوە و سەرکەشەکاندا، هاوەڵان پێشنیاریان بۆ کرد کە کەسێك لە باتی خۆی بکات بە سەرکردەی سوپا و خۆی بۆ مەدینە بگەڕێتەوە، زۆر داوایان لێ کردتا ئەم کاروبارەکانی دەوڵەت بەڕێوە بەرێت.

لەم بارەیەوە عائیشە (خوای لێ ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە و دەڵێت: باوکم سواری وڵاخەکەی بوو شمشێرەکەی لە کێلان دەرهێنا بوو بە نیاز بوو بەرەو (ذي القصة) بەڕێ بکەوێت، عەلی کوڕی ئەبو تالیبرضي الله عنه هات و ڕەشۆی وڵاخەکەی گرت و پێی وت: بۆ کوێ جێنشینی پێغەمبەری خوا؟ ئەوەت پێ دەڵێم کە پێغەمبەری خواصلى الله عليه وسلم لە ڕۆژی ئوحود فەرمووی[10]: ((شمشێرەکەت بخەرەوە کێلان بە مردنت کارەساتبارمان مەکە، سوێند بە خوا ئەگەر تۆمان لە دەست دەربچێت ئیسلام یاساو دەوڵەتی نامێنێت هەرگیز، ئەویش گەڕایەوە)).[١١]

ئەبوبەکر رضي الله عنهسوپای ئیسلامی کرد بە (١١) لیواوە و هەموو لیوایەکیش سەرکردەیەکی بۆ دانا.[١٢] فەرمانی دا بە هەموو ئەمیرێکی ئەو لیوایانە کە دایان بە هەر ناوچەیەکدا موسوڵمانانی ئەو ناوچانە بخەنە ناو سوپاکانیانەوە، لەوانە:

١ـ سوپای خالیدی کوڕی وەلیدرضي الله عنهناردی بۆ (بنی ئەسەد) و (تیم) پاشان بۆ ناوچەی یەمامە.

٢ـ سوپای عکرمەی کوڕی ئەبو جەهلرضي الله عنه ناردی بۆ مسیلمە لە (بنی حنیفە) و پاشان بۆ عومان و ماهرە و پاشان حەزرەمەوت، پاشتر یەمەن.

٣ـ سوپای شەرحەبیلی کوڕی ابن حەسەنەرضي الله عنهبۆ یەمامە و پاشان بۆ لای عەکریمە و پاشتر بۆ حەزرەمەوت.

٤ـ سوپای طریفە ی کوڕی حاجز رضي الله عنه بۆ (بنی سلیم) لە هوازن.

٥ـ سوپای عەمری کوڕی عاصرضي الله عنه بۆ (قضاعة).

٦ـ سوپای خالیدی کوڕی سەعیدی کوڕی عاص بۆ نزیکی شام.

٧ـ سوپای عەلائی کوڕی حەزرەمیرضي الله عنه بۆ بەحرەین.

٨ـ سوپای حوزەیفەی کوڕی محصن غەلەفانیرضي الله عنهبۆ عومان

٩ـ سوپای عەرفەجەی کوڕی هەرسەمەرضي الله عنهبۆ مەهرە.

١٠ـ سوپای موهاجیری کوڕی ئەبی ئومەییەرضي الله عنه بۆ یەمەن و پاشان بۆ حەزرەمەوت.

10ـ مەبەستی ئەوە بوو کە پێغەمبەری خواصلى الله عليه وسلملە ئوحوددا بە ئەبو بەکری فەرموو کاتێك ویستی لەگەڵ عبدالرحمنی کوڕیدا بجەنگێت.

11ـ التأريخ الإسلامي (٩:٤٩).

١١- سوپای موقرینﷺ بۆ تیهامەی یەمەن.[١٣]

ئا بەم جۆرە (ذي القصة) بوو بە خاڵی دەرچوونی سوپا و بنکەیەکی جموجۆڵی سوپا ڕێکخراوەکەی ئیسلام کە دواتر بەرەو ناوچەی پاشگەزبووەکان دەڕوات بە مەبەستی قەڵاچۆ کردنیان، ئەم نەخشەیەی صدیقﷺ مانای لێهاتوویەکی بێ وێنەیە، شارەزایەکی جوغرافی ناوچەکەیە.[١٤]

لە ڕێگەی دابەشکردنی سوپاکەی بۆ چەند لیوایەك و دیاری کردنی ئاراستەکانیان ڕوون دەبێتەوە کە تا چ ئاستێك شارەزایی وردی هەبوو لە جوغرافیاو ئاو و هەوای ناوچەکە و شوێنە نیشتە جێیەکاندا و هێڵەکانی گەیاندنی کەنداوی عەرەبدا.

هەموو کەنداوی عەرەبی بە شێوەیەکی جوان کەوتە بەر چاوی لە ژووری داڕشتنی نەخشەی جەنگ (غرفة العمليات) کە لە پێشکەوتووترین ژووردا و بە هەموو هۆکارێکی پێشکەوتنەوە ئەوەندەی ئەو ورد ناوچەکانی نەبینی.

ئەوەی ورد بێتەوە لە ڕێڕەوی سوپاکە و ڕۆیشتنیان و کۆ بوونەوەیان دوای جیابوونەوەیان، جیابوونەوەیان لەم سوپایە و دووبارە گەڕانەوەیان بۆ لای، بۆی دەردەکەوێت کە هەموو قوژبنێکی ناوچەی پان و پۆڕی کەنداوی لەبەر چاودا بووە، لەگەڵ بوونی پەیوەندی بەردەوامی ورد لەگەڵ هەنگاو بە هەنگاوی سوپاکەدا، ئەبو بەکر سات بە سات دەیزانی سوپاکەی گەیشتۆتە کوێ و وردەکاریەکانیشی پێ دەگەیشت، سەرکەوتنەکانی و دەستکەوتەکانی و کارەکانی سبەینێ یان، نامەکان زۆر بە وردی و بە پەلە و بەردەوام ورد دەگەیشت.

هەواڵی بەرەکانی جەنگ کە دەگەیشتە مەقەڕی سەرەکی لە مەدینەی پایتەخت و صدیقﷺ پەیوەندی بەردەوام بوو بە هەموو سوپاکانیەوە و لە ناو نامە بەرە سەربازیە بەناوبانگەکانی هاوەڵاندا کە هێڵی پەیوەندی بوون لە نێوان سوپاکان و مەقەڕی سەرکردایەتی لەوانە: (ابو خيثمة النّجاري الانصاري) و (سلمه بن سلامه) و (ابو برزه الاسلمی) و (سلمه بن وقش).[١٥]

ئەو سوپایەی صدیقﷺ ناردی بۆ ئەو ناوچانە زۆر پەیوەست بوون بەیەکەوە کە ئەمەش یەکێکە لە دەسکەوتە مەزنەکانی دەوڵەت، ئەو سوپایە لێهاتووەی سەرکردایەتی و شارەزایی ڕێکخستنی لە خۆ گرتبوو ئەمە جگە لە جەنگاوەریی بێ وێنە - کە ئەو هەمووە سریە و غەزایانەی سەردەمی پێغەمبەری خواﷺ لەو بوارەدا ڕایهێنابوون، لەو کاتەدا

13ـ تأريخ الطبري (٤:٦٨)، دراسات في عصر النبوة (لا: ٣٢١).

14ـ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة(لا: ٣٢١١).

15ـ في التأريخ الإسلامي، شوقي أبو خليل (لا: ٢٢٦ـ ٢٢٧).

دەزگای سەربازی صدیق(رضي الله عنه) بەهێزترین و تۆکمەترین دەزگای سەربازی هەموو کەنداوی عەرەبی بوو.[16]

سەرکردەی گشتی ئەم سوپایانە شمشێری خوا بوو خالیدی کوڕی وەلید(رضي الله عنه) خاوەنی لێهاتوویی بێ وێنە لە جەنگی دژی هەڵگەڕاوەکاندا، ئەم شێوە دابەشکردنەی سوپاکە لە لایەن ئەبو بەکرەوە(رضي الله عنه) بەپێی نەخشەیەکی ستراتیژی ورد داڕێژرابوو، چونکە تا ئەو ساتەوەختە هەڵگەڕاوەکان لە شوێنی جیاجیابوون و یەکیان نەگرتبوو دژی موسوڵمانەکان، بە هۆی گەورەیی و دووری هۆزەکان بوو لە یەکتری و کاتی دەویست تا یەك بگرن چونکە سێ مانگ زیاتر تێنەپەڕی بوو بەسەر هەڵگەڕانەوەیاندا، لە لایەکی تریشەوە لە سەرەتاوە هەستیان بە مەترسی موسوڵمانەکان نەکردبوو، وایان دەزانی دەتوانن لە ماوەی چەند مانگێکدا ئەدەن بەسەریاندا و ڕایان دەماڵن، بۆیە صدیق(رضي الله عنه) ویستی بە هێرشی کتوپڕ چارەسەری ئەو کێشەیە بکات و دەسەڵات و شەوکەتیان بشکێنێت پێش ئەوەی لەو کارە ناڕەوایانەدا یەك بگرن،[17] بە پەلە دای بەسەریاندا تا ئاشووبیان گەورە نەبێت و هەوڵی پێ نەدەن تا لە کون سەر دەر بهێنن، بدەن بە جەستەی ئیسلامەوە، لەو بارەیەشەوە شاعیر دەڵێت:

لا تقطعنّ ذنب الافعى وترسلها
ان كنت شهما فاتبع رأسها الذّنبا
جج

واتا: کلکی مار مەبڕە و بهێڵێت ڕا بکا   ئەگەر پیاو پیاوە سەری پان ئەکا

گەورەیی ڕووداوەکەی هەست پێ کردبوو، لەگەڵ ترسناکیەکەیدا، دەیزانی ئەگەر وا نەکات نزیك بوو پشکۆکە لە ژێر خۆڵە مێشەوە دەربکەوێت و تەڕ و وشك بەیەکەوە بسوتێنێت، وەك شاعیرێ یەکەم دەڵێت:

ارى تحت الرماد وميض نارٍ
ويوشك أن يكون له ضرام

بەڕاستی ئەو(رضي الله عنه) سیاسیەکی لێهاتووی و سەربازیەکی بە ئەزموون بوو، کە کارەکانی بە جوانی هەڵئەسەنگاند و نەخشەی ڕاستەوخۆی بۆ دەکێشا.

هەموو ئەو لیوایانە کەوتنە ڕێ کە صدیق(رضي الله عنه) ڕێکی خستبوون و ئاڵای (لا الە الا اللە

16ـ من دولة عمر الى دولة عبدالملك، ابراهيم بيضون (لا: ٢٨).
17ـ التأريخ الإسلامي (٩:٥١).

محمد رسول الله) به سەریانەوە دەشەکایەوە و لەگەڵ دوعای خێری دڵسۆزانەی ئەو دڵانـەی کە خوای گەورە بە مەزن دەگرن و مانـای ڕاستەقینەی بـاوەڕ لـە دڵیانـدا چـەقیوە، خـوای گەورەش ئـەم دوعایانـەی گیراکـردو سـەرکەوتنی خـۆی پـێ بەخـشین و بـەهۆی ئەوانـەوە وشەی خۆی بەرز ڕاگرت و ئاینەکەشی پاراست، تـاوای لێ هـات لـە مـاوەی چـەند مانگێکـدا هەموو کەنداوی عەرەب سەریان بۆ ئیسلام نەواندەوەو باوەڕیان دامەزرایەوە.[18]

ئەمەو ئەبوبەکری صدیقﷺ تەنها یـەك نامـەی بـۆ هـۆزە عەرەبـەکان ئەوانـەی پاشـگەز بوونەوە و یاخی بوو بوون، بانگی کردنەوە بۆ گەڕانەوە بـۆ لای ئیـسلام و جێبـەجێ کردنـی بە تەواوی و بـەو جـۆرەی کـە لای خـواوە هـاتووە، پاشـان ئاگـاداری کردنـەوە لـە ئاکـام و سەرەنجامی خراپی ئەو کارەیـان لـە دونیـا و لـە دوا ڕۆژیـشدا ئەگـەر بـشێ و بـەردەوام بـن لەسەری، زۆر لە هێز و دەسەڵاتەوە ئاگاداری کردنەوە، ئەوەش هەقی خـۆی بـوو ، چـونکە لادانەکەیان زۆر گەورە بوو، زۆریش توند دەستیان بەو کارە ناڕەوایەیانەوە گرتبوو، ئاگادار کردنەوەیـەکی تونـد و پاشـان بـە دوایـدا کردەوەکـی بوێرانـەی دەوێـت بـۆ لابردنـی ئـەو سەرکەشیەی کە لە بیر و هۆشی ئەو سەرۆك هۆزانەدا هێلانەی کردبـوو، نـەژاد پـەرستیەکی کوێرانە زاڵبووبوو بەسەر بیر و هۆش و شوێن کەوتوانیاندا.[19]

سێیەم: دەقی ئەو نامەیەی کە بۆ پاشگەزبووانی نارد، ئەو پەیمانەی بۆ سـەرکردەکانی نووسی

دوای ڕێکخـستنی ورد و جـوانی ئامـادەکردنی سـوپای ئیـسلامی و دابەشـکردنی کۆمەڵـە لیوایەك لە لایەن صدیقەوەﷺ دەبیـنین بانگـەوازی دەمـی و ڕوونکردنـەوەی درێـژ و تێـر و تەسەل دینێتە گۆڕەپانەکەوە تا ـ پێش جەنگ ـ ڕۆڵی خۆی ببینێت و کاری خۆی بکات.

سەرەتا نامەیەکی گشتی نووسی، کە ناوەڕۆکێکی تایبەتی سـنووورداری لـە خـۆ گرتبـوو، هەوڵی دا بە جـوانی بگاتـە دەسـتی ئەوانـەی لەسـەر ئیـسلام بـە دامـەزراوی ماوبوونـەوە و ئەوانەشـی پاشـگەز بووبوونـەوە، ئەمـە پـێش ئـەوەی سـوپا بخاتـە ڕێ بـۆ جـەنگ دژی هەڵگەڕاوەکان، بە کۆمەڵێك پیاودا ناردی و پێـی وتـن لـە هـەموو کۆڕ و کۆمەڵێکـدا خۆتـان بۆیـان بخوێننـەوە، داواشـی کردبـوو کـە هـەر کەسـێك گـوێ بیـستی دەبێـت بابیگەیەنێتـە ئەوانەی نەیانبیستووە، دیاری کردبوو کە بۆ کێیە: بۆ سـەرۆك و فەرماندەتایبەتیـەکان و بـۆ خەڵکیش بەگشتی، بۆ ئەوانەی لەسەرئیسلامەتی ماون و ئەوانەشی وازیان لێ هێناوە.[20]

18ـ التأريخ الإسلامي (٩:٥١).

19ـ التأريخ الإسلامي (٩:٥٥).

20ـ الدور السياسي للصفوة في صدر الإسلام، السيد عمر (لا: ٢٦٢).

ئەمەش دەقی نامەکەیەتی:

بسم الله الرّحمن الرّحيم: لە ئەبو بەکر جێنشینی پێغەمبەری خواﷺ بۆ هەمو ئەوانەی ئەم نامەیەی پێ دەگات لە کەسانی تایبەت و گشتی کە لەسەر موسوڵمانەتی مابنەوە یان وازیان لێ هێنابێت، سەلامی خوا لەسەر ئەو کەسانەی کە ڕێگای هیدایەتیان گرتۆتە بەر و لە پاش هیدایەت نەگەڕاونەتەوە سەر گومڕایی و کوێرایی، من سوپاسی ئەو خوایەتان بۆ دەکەم بێجگە لەو کەس شایەنی پەرستن نیە، شایەدی دەدەم کە بێجگە لە خوا هیچ پەرستراوێکی تر نیە و تەنهایە و بێ هاوەڵە، شایەتیش دەدەم کە محمد بەندە و پێغەمبەری ئەوە و باوەڕمان بە هەموو شتێك هەیە کە ئەو بۆی هێناوین، بێباوەڕیشین بە هەر کەسێك پشتی لێ هەڵبکات و لەگەڵیشیدا دەجەنگین.

پاشان، خوای گەورە محمدی بە ڕاستیەوە ناردووە بۆ هەموو دروستکراوەکانی بە ترسێنەر و مژدەدەر، تا دڵە زیندووەکان ڕابچڵە کێنێت، هەڕەشەی خۆی بەرامبەر بێباوەڕان بێنێتە دی، خوا هیدایەتی ئەوانەی دا کە هاتن بە دەمیەوە، پێغەمبەری خوایشﷺبە فەرمانی خوا دای لەو کەسانەی شوێن هەق ناکەون تا وای لێهات بە خۆشی یان بە ناخۆشی خەڵکی ڕوویان کردە ئیسلام، پاشان پێغەمبەری خواﷺ کۆچی دوایی کرد پاش ئەوەی فەرمانی خوای بەجێ هێناو ئامۆژگاری گەلەکەی کرد، ئەوەی لەسەری بوو گەیاندی، خوای گەورە هەموو ئەمانەی بۆ ئەویش و موسوڵمانانیش لە قورئانەکەیدا ڕوون کردۆتەوە و دەفەرموێت: ﴿ إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُم مَّيِّتُونَ ﴾ (الزمر:٣٠)واتە: تۆ ئەمریت و ئەوانیش ئەمرن، دەفەرموێت: ﴿ وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِّن قَبْلِكَ ٱلْخُلْدَ أَفَإِيْن مِّتَّ فَهُمُ ٱلْخَٰلِدُونَ ﴾ (الانبياء: ٣٩)، واتە: ئەی محمد ئێمە نەمریمان بۆ کەسانی پێش تۆ دانەناوە و ئایا تۆ بمریت و ئەوان نەمرن؟!.

دەفەرموێت: ﴿ وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ ٱلرُّسُلُ ۚ أَفَإِيْن مَّاتَ أَوْ قُتِلَ ٱنقَلَبْتُمْ عَلَىٰٓ أَعْقَٰبِكُمْ ۚ وَمَن يَنقَلِبْ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ فَلَن يَضُرَّ ٱللَّهَ شَيْـًٔا ۗ وَسَيَجْزِى ٱللَّهُ ٱلشَّٰكِرِينَ ﴾ (ال عمران:١٤٤)، واتە: محمدیش یەکێکە لە پێغەمبەرانی پێش خۆی و ئەگەر بمرێت یان بکوژرێت پاشگەز دەبنەوە، هەر کەسێك پاشگەز ببێتەوە خوا هیچ زیانێ ناکات و پاداشتی سوپاس گوزارانیش دەداتەوە.

هەر کەسێك محمدی دەپەرست، محمد مرد، هەر کەسێکیش خوای گەورە و تاکانە و بێ هاوەڵی دەپەرست، ئەوا خوای گەورە هەردەم ئامادەیەو لە کەمیندایەو هەمیشە زیندووە و

نامرێت، نە خەونچوکە دەیباتەوە و نە دەشخەوێت، ئاینەکەی خۆی دەپارێزێت و تۆڵە و سزایش لە دوژمنان دەکاتەوە.

من ئامۆژگاریتان دەکەم بە لە خواترسان و خۆتان بێ بەش و بێ شەنس مەکەن لە لای خوا و خۆتان لەو ڕێنموونیە جوانانە مەکەن کە پێغەمبەرﷺهێناویەتی، بەو ڕێنمونیانە ڕێنموونی وەربگرن، دەست بگرن بە ئاینی خواوە، هەر کەسێك خوا ڕێنموونی نەکات گومڕایە، هەر کەسێك ئەو بێ وەی نەکات هەمیشە بیمارە، هەر کەسێك خوا یارمەتی دەری نەبێت تێك شکاوە، هەر کەسێك خوا ڕێنموونی بکات ئەوا ڕێنموونی کراوە و هەر کەسیش خوا گومڕای بکات ئەوە گومڕایە، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿مَن يَهْدِ ٱللَّهُ فَهُوَ ٱلْمُهْتَدِ وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُۥ وَلِيًّا مُّرْشِدًا﴾ (الكهف: ١٧).

لە دنیا هیچ کردەوەیەکی لێ وەرناگیرێت تا دان بە بیروباوەری دا نەنێت، لە دوا ڕۆژیشدا هێچی لێ قبوول ناکرێت، من بیستومە هەندێکتان لە ئیسلام پاشگەز بوونەتەوە پاش ئەوە موسوڵمان بوون کردەوەشتان پێ کردووە ئەمەش بە هۆی غەرڕابوونیان بە خوا تێنەگەیشتنیان لە بەرنامەکەی و گوێڕایەڵی کردنی شەیتانە، خوای گەورەش دەفەرمووێت: ﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِءَادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ ٱلْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِۦٓ أَفَتَتَّخِذُونَهُۥ وَذُرِّيَّتَهُۥٓ أَوْلِيَآءَ مِن دُونِى وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّۢ بِئْسَ لِلظَّٰلِمِينَ بَدَلًا﴾ (الكهف:٥٠)، لە جێیەکی تردا دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ ٱلشَّيْطَٰنَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَٱتَّخِذُوهُ عَدُوًّا ۚ إِنَّمَا يَدْعُوا۟ حِزْبَهُۥ لِيَكُونُوا۟ مِنْ أَصْحَٰبِ ٱلسَّعِيرِ﴾ (فاطر:٦) واتە: شەیتان دوژمنتانە و ئێوەش بە دوژمنی خۆتانی بزانن، چونکە ئەو شوێن کەوتووانی بۆ ناو ئاگر بانگ دەکات.

من فلان کەسم بۆ ناردوون لەگەڵ سوپایەکدا کە لە کۆچەریان و پشتیوانان پێکهاتوون، پێم ڕاگەیاندوون کە شەڕ لەگەڵ کەسدا نەکەن تا بۆ لای خوای گەورەی بانگ نەکەنەوە، هەر کەسێك بێت بە دەمیانەوە و دان بە بیروباوەڕدا بنێتەوە و واز بهێنێت و کردەوەی چاك بکات ئەوە لێی قبوول دەکرێت و هاوکاریش دەکرێت، هەر کەسێش سەرپێچی کرد فەرمانم داوە لەگەڵی بجەنگن، کەسیان بە دەسەڵاتدار نەهێڵن و تەنانەت بشیان سوتێنن و بە هەموو شێوازێك بیانکوژن، ژن و منداڵەکانیشیان بگرن و بیانکەن بە کەنیزەك، هیچ لە کەس قبوڵ نەکرێت جگە لە موسوڵمان بوونەوە و هەر کەسێك وای کرد ئەوە خۆی قازانجی لێ دەکات و هەر کەسیش وانەکات ئەوە با بزانێت خوای گەورە دەسەوسان ناوەستێت.

بەنێردراوەکانی خۆمم وتووە کە ئەم نامەیەم لە هەموو کۆڕ و کۆمەڵێکدا بۆ خەڵکی بخوێننەوە، نیشانەی موسوڵمان بوونەوەش بانگ دانە، هەر کاتێك موسوڵمانەکان بانگیان

دا ئەوانیش بە دوایاندا بانگیان دا وازیان لێ بهێنن بەڵام ئەگەر بانگیان نەدا بە پەلە بدەن بە سەریاندا، ئەگەر بانگیان دا پرسیاریان لێ بکەن لە بیروباوەڕیان و ئەرکەکانیان پێ بڵێن ئەگەر نەیان کرد بدەن بە سەریاندا ئەگەر قبووڵیان کرد ئێوەش وازیان لێ بهێنن و چی پێویستە بدەن بە سەریاندا.[٢١]

ئەم بەیاننامەیەی ئەبو بەکر لە دەوری دوو خولگە دەسوڕێتەوە:

یەکەم: بەیاننامەی بنەڕەتی کە داواکردنە لە پاشگەزبووەکان بگەڕێنەوە بۆ لای ئیسلام.

دووەم: بەیانی سەرەنجامی سوور بوون لەسەر پاشگەزبوونەوەکەیان.

نامەکە چەند ڕایەکی دووپات کردۆتەوە:

١- بەیاننامەکە گشتیە و بۆ هەموو لایەکە کە بانگەوازی خوا ببیستنەوە.

2- بەیانی ئەوە کە خوا محمدی بە ڕاستی ناردووە وهەر کەس باوەڕی پێ بهێنێت ئەوە باوەڕدارە و هەر کەس ملەجەڕێی تیا بکات ئەوە بێ باوەڕە و دەبێت لەگەڵیدا جەنگ و جیهاد بکرێت.

3- بەیانی ئەوەی کە محمدیش مرۆڤە و وتەی خوای بەسەردا دەبڕێت کە دەفەرمووێت تۆش دەمرێت و ئەوانیش دەمرن و باوەڕدار محمدﷺ ناپەرستێت بەڵکو ئەو خوایە دەپەرستێت کە هەمیشە زیندووە و هەر دەمێنێت و مردنی بەسەردا نایەت، بۆیە پاشگەزبووەوە هیچ بەهانەیەکی بەدەست نیە.

4 - لەئیسلام پاشگەزبوونەوە تێنەگەیشتنە لەڕاستی و گوێڕایەڵی کردنی شەیتانە، ئەمەش مانای وایە دوژمن بکەیت بە هاوڕێی خۆت، ئەوەش ستەمێکی گەورەیە و مرۆڤ لە خۆی دەکات، بەوکارە خاوەنەکەشی بەرەو ئاگر دەبات بە ئارەزووی خۆی.

5- پوختەیەکی هەڵبژارد لە موسوڵمانە پشتیوان و کۆچەریەکان هەڵدەستن بە جەنگ دژی هەڵگەڕاوەکان و ئەمەش لە غیرەتیانەوەیە بۆ ئاینەکەیان و لە سوکایەتی دە یپارێزن.

٦- ئەوەی بگەڕێتەوە بۆ لای ئیسلام و دان بە گومڕایەکتیدا بنێت و واز لە شەڕ لەگەڵ موسوڵمانان بهێنێت و هەموو ئەو کارانە ئەنجام بدات کە دینی خوا داوای دەکات، ئەوە یەکێکە لە موسوڵمانان ئەوەی لەسەر ئەوانە لەسەر ئەویشە ئەوەی بۆ ئەوانە بۆ ئەویشە.

7- هەر کەسێك بڵێ ناگەڕێمەوە سەر ڕێگەی موسوڵمانان، لەسەر پاشگەزبونەوەکەی سوور بێت، ئەوە شەڕەنگیزە و دەبێت برێت بەسەریدا، یان بکوژرێت یان بسوتێنرێت یان

21- تأريخ الطبري (٧١:٧٠:٦٩:٤).

ژن و منداڵی بەدیل بگیرێت، بەهیچ جۆرێك لە دەستی خوا قوتار نابن چونكە بۆ هەر كوێ بڕۆن موڵكی ئەوە.

٨ـ ئەو نیشانەیەی كە بابای پاشگەزبوو بەهۆیەوە لە شەڕ و پەلامار ڕزگاری دەبێت (بانگدانە) كە بە ئاشكرا بانگ بدەن، ئەگەر وا نەكەن تەنها چارەسەر ئەوەیە جەنگی لەگەڵ بكرێت، ئەمەش بۆ ئەوە بوو تا خەلیفە ئەم مەسەلەیە نەخاتە ئارەزووی فەرمانڕەواكانی سوپا و سەربازەكانی بەبێ ڕێكخستن، بۆ هەموو فەرمانڕەواكان یەك نامەی نووسی و تیایدا داوای لێكردن پابەند بن بە ناوەڕۆكی نامەكەی پێشوویەوە و تیایدا نووسی: ئەمە پەیمانێكە لە ئەبو بەكرەوە خەلیفەی پێغەمبەری خواﷺ بۆ فلان كەس، كە ناردوویەتی بۆ جەنگ دژی ئەوانەی لە ئیسلام پاشگەز بوونەتەوە، داوای لێ كردبوو كە چەندێ پێی دەكرێت لە خوا بترسێت لە هەموو كارەكانیدا لە نهێنی و لە ئاشكرادا، فەرمانی پێ دەدا كە فەرمانەكانی خوا بەهەند وەربگرێت، جیهادی ئەوانە بكات پشتیان لێ هەڵكردووە، لە ئیسلام پاشگەز بوونەتەوە و ئاواتی شەیتانی هێناوەتە دی، پاش ئەوەی بیانوویان دەبڕێت و بانگیان دەكاتەوە بۆ موسوڵمان بوونەوە، ئەگەر بە گوێیان كرد، ئەوە دەستیان بۆ نابات، ئەگەر بە دەمیەوە نەهاتن ئەوە دەدات بە سەریاندا هەتا دێنەوە سەر قسەكەی ئەو و پاشان چیان بۆ هەیە و چیان لەسەرە ئاگاداریان دەكاتەوە، چەن و چوونیان لەگەڵ نەكات و ڕێگەی جەنگیان لەگەڵ دوژمناندا لێ نەگرێت.

هەر كەسێك هات بە دەم فەرمانی خواوە ئەوە لێی قبوڵ دەكرێت و هاوكاریشی دەكەین، ئەوەی بێباوەڕ بوو بەخوا لێی قبووڵ ناكرێت تا باوەڕ بەخوا نەهێنێتەوە، ئەگەر بەمە ڕازی بوو كەسێك بۆی نیە دەستی بۆ بەرێت، خوا خۆی لێپرسینەوەی هەیە لەگەڵی لەسەر ئەوەی ئایا لە دڵیشەوەیە یان نا.

هەر كەس بە دەم بانگەوازەكەی خواوە نەهات، دەكوژرێت و هەرچی بێت هەر دەكوژرێت و لە هەر كوێ بێت، هیچ شتێك لە كەس قبووڵ ناكرێت ئیسلام بوون نەبێت، ئەگەر قبووڵی كرد ئەوە لە ئیسلام حاڵی دەكرێتەوە و هەر كەسیش قبووڵی نەبێت دەكوژرێت، ئەگەر دەستتان بەسەریاندا ڕۆیشت بە هەموو شێوازێكی كوشتن بیانكوژن بەچەك، بەئاگر، پاشان ماڵ و سامانەكەیان بەسەر سەربازەكاندا دابەش بكات جگە لە (٥:١)ی كە دەگەڕێتەوە بۆ خەزێنە (بیت المال).

نەهێڵێ سەربازەكانی ناوچەكە پەلەپەل بكەن و ناوچەكە تێكبدەن بەسەریەكدا، نەهێڵن كەس دزە بكاتە ناوتان تا نەیان ناسن و نەزانن كێن و چین، جاسووسی نەكەن تا لەو جێگایانەوە هێرش نەكرێت بۆ موسوڵمانان و هەڵسوكەوتی مامناوەند بێت لەگەڵ

موسوڵمانەکان و نەرم و نیان بێت لەگەڵیان لە ڕۆیشتن، لە حەوانەوە و هەمیشە بە سەریان بکاتەوە، پەلە بە هەندێکیان نەکات و بە هەندێکی تریان نا، بە قسەی نەرم و هەڵسوکەوتی جوان لەگەڵیان هاوڕێیەتی بکات.[22]

لەم بەیاننامەیەدا کە خستبوویە ئەستۆی سەرکردەکانی بە ڕوونی سووربوونی ئەبوبەکرﷺ دەردەکەوێت، کە ویستوویەتی هیچ فەرماندەیەك لەخۆیەوە ئیش نەکات و لەسەر بنەمایەکی نووسراو هەنگاو هەڵبنێن، کە بەئاشکرا هەڵگیرسانی شەڕ قەدەغە دەکات پێش بانگ کردنەوەیان بۆ لای ئیسلام، واز هێنان لە شەڕ دژی ئەوانەی دێن بە دەم داواکاریەکەیانەوە، سوور بوون لەسەر چاکسازی کردنیان و قەدەغەکردنی بەردەوام بوونی جەنگ لەگەڵیان ئەگەر دانیان نا بە ئیسلام بوونی خۆیاندا، لەم خاڵەشدا واز لە جەنگ بهێنرێت و دەست بکرێت بە شارەزاکردنەوەیان لە ڕێنموویەکانی ئیسلام و ئاگادار کردنەوەیان لەسەر هەموو ئەو ماف و ئەرکانەی لەسەریانە و بۆیانە، ڕێك نەکەوتن و هودنە نەکردن بە هیچ جۆرێك لەگەڵیاندا تا بە جوانی ئەگەڕێنەوە بۆ لای خوا.

پابەند بوونی سوپای ئیسلامی بەجێبەجێ کردنی بنەمای بانگەواز پێش شەڕ و جەنگ، دەبێت کۆڵ بدرێت لەجەنگ تەنها بە بیستنی ئەوەی کە وەڵامی بانگەوازیان داوەتەوە، ئەمەش لەبەر ئەوەیە کە تەنها مەبەست لە جەنگ و هەرا دژیان ئەوەیە لەو سەرکەشی و هەڵگەڕانەوەیە واز بهێنن و ئەو ئاواتەش وا هاتۆتە دی.

صدیقﷺ ئەم بەڵێننامەیەی بەسەر هەموو سەرکردەکاندا فەرز کردووە، کە ڕەوشت و هەڵسوکەوتیان باشترین شێوازی بانگەواز بێت لەو کارە سەربازیەی کە پێی سپێردراوە و لەگەڵ ئەو ئامانجەدا یەك بگرێتەوە کە بەرگری کردنە لە ئیسلام.[23]

شوێن پێ هەڵگرتنی صدیقﷺ بۆ پێغەمبەری خواﷺ فێری هونەری سەرکردایەتی کردبوو، سەرکەوتنی سەرکردەش لەسەر ئەوە وەستاوە کە قۆناغی سەربازیەتی بە جوانی جێبەجێ کردبێت، ئەبو بەکریشﷺ باشترین سەربازی سوپای موسوڵمانان بوو کاتی خۆی، دڵسۆز بووە لە خۆشەویستی بۆ پێغەمبەری خواﷺ هەرچی لێ داوا بکرایە پیت بە پیت جێبەجێی دەکرد و لەو پێناوەدا قوربانی دەدا و لە هیچ جەنگێکدا هەڵنەهاتووە، ئەتوانن وردی و دانایی بڕیارە سەرکردایەتیەکانی و دوور بینی لەدووتوێی ئامۆژگاریەکانیدا بۆ سەرکردە و فەرماندەکانی سوپاکەی و نەخشە گشتیەکانی بۆی دەکێشان لە کاتی جموجۆڵیاندا بۆ لێدانی دوژمنان.[24]

22_ تأريخ الطبري (٧٢:٧١:١).

23_ الدور السياسي للصفوة (لا: ٢٦٣).

24_ حركة الردة للعتوم (لا: ١٧٩).

که یەکەمین وەسیەت نامەی بۆیان لەم خاڵانەی خوارەوەدا خۆی دەبینێتەوە:

*ـ خۆیان ڕابهێنن لەسەر تەقوا و لە خواترسان، چاودێری ئەو بەسەریانەوە لـە نهێنـی و ئاشکرادا، ئەمەش ئەوپـەڕی دروسـتی و پێکانـە لـەم سیاسـەتە ژیرانەیـەدا، چـونکە ئەگـەر سەرکردە خۆی ڕاهێنا لەسەر لە خواترسان ئەو کاتە خوایش لەگەڵی دەبێت، چونکە خـوای گەورە لەگەڵ لە خواترسان و چاکەکاران لەگـەڵی دەبێـت: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلَّذِينَ ٱتَّقَواْ وَّٱلَّذِينَ هُم مُّحۡسِنُونَ ﴾ (النحل:١٢٨).

*ـ کردنی کارەکان زۆر بە چاکی و ئەوپەڕی خۆماندووکردن و دڵسۆزی نواندن لە پێناوی خوای(عزوجل)دا، ئەوەش ڕەوشتی سـەرکەوتوان و براوانـە: ﴿ وَٱلَّذِينَ جَٰهَدُواْ فِينَا لَنَهۡدِيَنَّهُمۡ سُبُلَنَاۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَمَعَ ٱلۡمُحۡسِنِينَ ﴾ (العنكبوت: ٦٩).

*ـ لەپاشگەزبووەکان قبووڵ ناکرێت جگە لە موسوڵمان بوونەوە یان کوشتنیان.

*ـ دابەشکردنی دەسکەوتەکان بەسەر سەربازەکاندا لەگەڵ پاراستنی یـەك لەسـەر پێـنج بۆ خەزێنەی موسوڵمانان (بيت المال).

*ـ پەلەپـەل نـەکردن لـە دەرکردنـی بڕیـاردا لەمـەڕ ئـەو کێشانەی دێنـە پێـشەوە، تـا چاسەرەکانیان بە پێچەوانەوە نەبێت و کەلێنی تێ نەکەوێت.

*ـ ئاگادار بن نەهێڵن کەسێك دزەبکاتە ناویان نەوەك جاسوس و هەواڵ دز بێت.

*ـ دەبێت نەرم و نیان بن لەگەڵ سەربازەکانیان و لە کاتی ڕۆیـشتن و دابەزینـدا چـاویان لێیان بێت، کەسیان ئەوانی تر پشت گوێ نەخەن.

*ـ دەبێت جوان هەڵسوکەوت بکەن لەگەڵ سەربازەکانی هاوڕێیان.

لەڕێگـەی لێکۆڵینـەوە ئـەتوانن نەخـشەیەکی گشتی لـە دانـانی لیـوا و فەرمانـدە بۆیـان وەربگرین، کە لەم خاڵانەدا خۆیان دەبیننەوە:

أـ نەخشەکە فـەرمانی هاوکـاریکردن لـە نێـوان سـەرجەم سـوپاکاندا دیـاری دەکـات، بـە جۆرێك کـار نـەکات بـە جیـا لـە لیواکـانی تـر و وەك ئـەوەی لەسـەر خـۆ بێـت، بـەڵکو بـا ناوچەکانیشیان لە یەکەوە دوور بن دەبێت وەك یەك دەزگا وابن، هەندێکیان بەیـەك دەگـەن و هەنـدێکی تریـان لەیـەك جیـا دەبنـەوە تـا بگـەن بـە لیوایـەکی تـر، ئەمانـەو خەلیفـەی موسوڵمانانیش لە مەدینەوە خۆی سەرپەرشتی گشتی شەڕەکانی دەکرد.

ب ـ ئەبوبـەکر ﷺ کۆمـەڵێك لەگـەورە هـاوەڵانی لـە پایتـەخت هێشتەوە بـۆ پارێزگاری

مەدینە و هاوکاریشی بن لە بەڕێوەبردنی کاروباری دەوڵەتدا.

ج - صدیق‌رضي الله عنه هەستی بەوە کرد کە لە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی پاشگەزبواندا سوپایەك سەربازی موسوڵمان هەیە و زۆر خەمی ئەوە بوو کە بکەونە بەر خەشم و قینی بێباوەڕەکان، بۆیە داوای لە فەرماندەی سوپاکان دەکرد کە ئەگەر بە هەر جێیەکدا تێپەڕین با ئەو موسوڵمانانەش بخەنە ناو سوپاکانتان و پاش ڕزگارکردنی ناوچەکەش کۆمەڵێك جەنگاوەر لەو شوێنانەدا بەجێ بهێڵن تا پارێزگاری بن لە دوژمنان.

د - خەلیفە بنەمای (جەنگ فێڵە)ی بەکار هێنا لە جەنگی دژی هەڵگەڕاوەکان، کە بە شێوەیەك پیشانیدا کە سوپاکەی نیازی شتێکیەتی، بەڵام لە ڕاستیدا نیازێکی تری هەبوو، تا زیاتر ئاگادار بن نەوەك نەخشەکەی ئاشکرا ببێت.[٢٥]

ئەمەش مانای قاڵ بوونیەتی لەسیاسەتدا، ئەزموونی پراکتیکی و زانستی قووڵ و هاوکاری خوایی لە سەرکردایەتی صدیقدارضي الله عنه.

دووەم: قەڵاچۆکردنی ئاژاوەی (الاسود العنسی) و (طلیحة الاسدي) و کوژرانی مالیکی کوڕی نوێرە:

أ- قەڵاچۆکردنی ئاژاوەی ئەسوەدی عەنەسیو دووبارەپاشگەزبوونەوەی یەمەن:

ئەم پیاوە ناوی عابهەی کوڕی کەعبی کوڕی (غوث)ە، شورەتی (ذي خمار)ی هەبووە،چونکە هەمیشە بە چەفتەیەك دەم و چاوی بەستبوو،[٢٦] بە(ڕەشەی عەنەسی) ناوی دەرکردبوو چونکە دەم و چاوی زۆر ڕەش بوو، توانایی (ڕەشە) لەوەدا بوو کە لاشەیەکی زەبەلاحی پێوە بوو، ئازا وبە غیرەت بوو، سوودی لەفاڵچی و سیحربازەکان وەردەگرت و وتار بێژێکی ڕەوان بوو، خۆیشی فاڵچیەکی دەست بڕ بوو، شتی سەر سووڕهێنەری پیشانی هۆزەکەی دەدا، ئەوانەی گوێیان لێ دەگرت کەمەندکێشی دەبوون، پارە و سامانی تەرخان کردبوو بۆ ڕاکێشانی خەڵکی.[٢٧]

پاش ئەوەی پێغەمبەری خوا‌صلى الله عليه وسلم لە حەجی ماڵئاوایی گەڕایەوە و دەنگ و باسی ئێش وئازار و نەخۆشیەکەی بڵاو بوویەوە لەو کاتەدا(ڕەشە) پاگەندەی پێغەمبەرایەتی خۆی دەکرد، دەڵێن خۆی ناو نابوو (رحمان الیمن)، هەروەك چۆن (موسەیلەمە) بە خۆی دەوت (رحمان الیمامە).[٢٨]

25ـ الإبعاد السياسية لمفهوم الامن في الإسلام، مصطفى محمود (لا: ١٦٩).

26ـ الكامل في التأريخ (٢:١٧).

27ـ عصر الخلافة الراشدة للعمري (٣٦٤).

28ـ اليمن في صدر الإسلام، للشجاع (لا: ٢٥٦).

(ڕەشــەی عەنەســی) کاتێــك بانگەشــەی بــۆ پێغەمبەرایــەتی خــۆی دەکــرد لاحــی لــە پێغەمبەرایەتی محمدﷺ نەبوو، وای پێشان دەدا کە دوو فریشتە دێنە لای بە ناوی (سـحیق و شقیق یان شریف).[29]

ئەم پیاوە پێش ئەوەی ئاشکرا ببێت، کەسانێکی تایبەتی هەڵدەبژارد و لـە خـۆی نزیکـی دەکردنەوە، تا ئەوە بوو لە کت و پڕدا کەوتە بەر چـاوی خـەڵکی،[30] لـە سـەرەتاوە خـەڵکی هۆزەکـەی خـۆی (عـنس) شـوێنی کـەوت،[31] پاشـان نامـەی نووسـی بـۆ سـەرۆك هۆزەکـانی (مـەزجیح) و خـەڵکانێکی گشتی باوەڕیـان پـێ کردلەگـەڵ هەنـدێك لـە پلەوپایـە ویـستانی هۆزەکان و پاشان هەوڵی دا ڕەگەزپەرستی هۆزایـەتی زینـدوو بکاتـەوە، چـونکە خـۆی لـە (عنس) بوو کە ناوجەرگەی هۆزی ـ مەزجیح ـ بوو، لـە خـەڵکی نـەجران لـە بـەنو حـارس ی کوڕی کەعب بە بیانووی ئەوەی کە بە خۆشی خۆیان موسوڵمان نـەبوو بـوون نامـەیان نـارد بۆ(ڕەشەی عەنەسی) کە سەردانێکیان بکات و ئەویش سەردانی کردن و باوەڕیان پـێ هێنـا، هەندێ کەسیش لە (زبید) و (اود) و (مـسلیه) و (حکـم بـن سـعد العـشیرە) شـوێنی کـەوتن، پاش ماوەیەك لە نەجران مایـەوە، لـەو کاتـەوە بـە هێزبـوو کەکەسـانی وەك عـەمری کـوڕی مەعد یکرب الزبیدی و قەیـسی کـوڕی مەکـشوح المـرادی، شـوێنی کـەوتن، تـوانی فـەروەی کوڕی مەسیك و عەمری کوڕی عەزم لە نـەجران دەرنـەکران و پاشـان بـیری گرتنـی(صـنعا) کەوتە مێشکی بۆیە بە (٦٠٠ تا ٧٠٠) چەکدارەوە کە زۆربەیان لە (بـەنی حـارس و عەنـەس) بوون دایان بەسەر ئەو شارەدا.[32]

بۆیە لە شوێنێك کە(شەعەب)ی پێ دەڵێن: لەگەڵ سوپای (شەهری کوڕی بازان) فارسی بوویەوە، کە خۆی و باوکی پێـشتر موسـوڵمان بـوو بـوون، بەیـەك گەیـشتن و شـەڕێکی زۆر توندیان پێکەوە کرد و لەئاکامدا شەهر شەهید بوو خەڵکی(صـنعا) یـش شـکان و هـەڵاتن و (ڕەشە) سـەرکەوت و لـەپاش(٢٥) ڕۆژ خـۆ ئاشـکراکردن تـوانی کۆشـکی غەمـدان بگرێـت و لەوێ حوکم بکات.[33]

کۆمــەڵێك هەڵوێــستی ترســناك و قێزەونــی هــەبوو ســەبارەت بــە ئەشــکەنجەدانی ئــەو کەسانەی بە موسوڵمانەتی مابوونەوە، یەکێك لە موسوڵمانەکان بە ناوی ـ نوعمان ـ ی گـرت و پارچە پارچەی کرد،[34] بۆیە موسوڵمانەکانی ژێر دەسەڵاتی ئەو ناچـار بـوون خواپەرسـتی پەنهانی (توقیە) ئەنجام بدەن.[35]

29ـ البدء والتأريخ (٥:١٥٤).
30ـ اليمن في صدر الإسلام (٢٥٧).
31ـ فتوح البلدان للبلاذري (١:١٢٥).
32ـ تأريخ الردة، (لا: ١٥١ـ١٥٢).
33ـ البدء والتأريخ (٥:٢٢٩).
34ـ إبن سعد له (طبقات)دا (٥:١٤٥).
35ـ اليمن في صدر الإسلام، للشجاع (لا: ٢٥٨).

هەردوو گەورە هاوەڵی پێغەمبەرﷺ ئەبو موسای ئەشعەری و مەعازی کوڕی جەبەل (خوا لێیان ڕازی بێت) خۆیان گەیاندە حەزرەمەوت و لە ژێر سایەی (السکاسك والسکن)دا گیرسانەوە.[٣٦]

پێغەمبەری خوایشﷺ نامەی نارد بۆ ئەوانەی لەسەر ئیسلام جێگیر مابوونەوە، کە تیایدا هانی دەدان بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی (ڕەشەی عەنسی) و داوای لێ دەکردن کە هەوڵی لە ناوبردنی بدەن چ بە شەڕ ڕووبەڕووی ببنەوە یان بە تیرۆرکردنی.

هەروەها نوێنەر و نامەی نارد بۆ سەرۆك هۆزەکانی (حمیر) و (حمدان) کە یەك بگرن و دەست بدەنە دەستی یەك و پشتی یەك بگرن و یارمەتی کوڕانی بدەن لە دژی (اسود العنسی) و (وەبری کوڕی یەخنەس) نارد بۆ لای فەیرۆزی دەیلەمی و جوشەیش الدیلمی و دازوەیهی ئەستەخریو جەریری بەجەلی نارد بۆ (ذي الکلاع) و (ذي ظلیم) لە حیمیەر، ئەقرەعی کوڕی عبدالحمیدی نارد بۆ (ذي زود) و (زی مەرانی هەمەدانی) لە هەمەدان.
هەروەها نامەی بۆ عەرەبە دەشتەکیەکانی ئەهلی نەجران نارد.
ماوەیەکیش پێش کۆچی دوایی پێغەمبەری خواﷺ حارسی کوڕی عبدالله المهنیرضي الله عنه نارد بۆ یەمەن و ئەو لە یەمەن بوو هەواڵی کۆچی دوایی پێغەمبەری خوایان پێ گەیشت،[٣٧] ڕوون نیە پێغەمبەرﷺ ئەو هاوەڵەی بۆ لای کێ ناردووە بەڵام لەوانەیە نامەی بۆ مەعازی کوڕی جەبەلرضي الله عنه کە پیاوان بنێرێت بۆ جەنگ و ڕووبەڕوو بوونەوەی(ڕەشەی عەنەسی).[٣٨]

هەروەك ئەبو موسای ئەشعەری تاهری کوڕی ئەبی هالەش نامەی پێغەمبەری خوایان پێ گەیشت تا ڕووبەڕووی (اسود العنسی) ببنەوە چ بە جەنگ یان بە تیرۆرکردنی.[٣٩]

ئەم کارەی پێغەمبەری خواﷺ کاریگەری خۆی هەبوو لەسەر ئەوانەی کە نامەی بۆ ناردن و نەبیستراوە یەکێك لەوانە پاشگەزبووبێتەوە، سەرۆك هۆزەکانی حیرەو سەرۆکەکانی هەمەدان نامەیان ناردبۆ کوڕانی جەنگاوەرو پەیمانی هەموو کۆمەکی و هاوکاریەکیان پێدان، هەروەك لە هەمان کاتدا موسوڵمانەکانی خەڵکی نەجران لە جێیەکدا کۆ بوونەوە بۆ بەرپەرچدانەوەی هەر دەست درێژیەك لە لایەن (ڕەشەی عەنەسی)ەوە لەو کاتەوە(ڕەشە) لەوە دڵنیابوو کە لەناوچوونی لە کات و ساتدایە.[٤٠]

36ـ البدء والتأريخ (٥:١٤٥).
37ـ اليمن في صدر الإسلام (لا:٢٧١).
38ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو.
39ـ تأريخ الطبري (٤:٥١).
40ـ تأريخ الطبري (٤:٥١).

بەردەوام نامە و نامەکاری بوو لە نێوان هەمەدانیەکان و حمیریەکان و نێوان معاز بن جبلﷺ و هەندێ لە سەرۆك هۆزەکانی یەمەن، گومانی ئەوە زۆرە کە یەکێك لەو نامانە بۆ فەروەی کوڕی مەسیك نێردرابێت لە لایەن کوڕانەوە چونکە ئەو ڕۆڵی هەبوو لە کوشتنی (ڕەشەی عەنەسی)دا، بەڵام یەکەم کەس کە لە(ڕەشە) هەڵگەڕایەوە و ڕەخنەی لێ گرت (عامری کوڕی شەهری هەمەدانی) بوو.

ئا بەم شێوەیە هەموو هێزە موسوڵمانەکان یەکیان گرت بۆ لەناوبردنی (اسود العنسی)دا، دیاریشە کە بە مەبەستی کوشتنی یەکیان گرتبوو،چونکە دەیانزانی بە کوشتنی ئەو شوێنکەوتوانی بوونیان نامێنێت و ئاسانە دەست بگیرێت بە سەریاندا، بۆ لەبەر نەخشە (کوڕەکان) ڕێك کەوتن کە کەس هیچ نەکات تا لە ناوخۆ کاری خۆیان ئەنجام دەدەن.

کوڕەکان فەیرۆز و دازویە توانیان لەگەڵ (قەیسی کوڕی مەکشوحی مورادی)دا ڕێك بکەون کە سەرکردەی سەربازەکانی(ڕەشەی عەنەسی)بوو، لەسەر کوشتنی(ڕەشە) چونکە ئەو و (ڕەشە) شتێك کەوتبووە نێوانیان و ئەترسا ڕۆژێك پێی بڕێژێت.[41]

خێزانی (ڕەشەی عەنەسی) کە ناوی (ئازادی فارسی) بوو کە خێزانی شەهری کوڕی بازان بوو، ئامۆزای فەیرۆزی فارسی بوو، کە (ڕەشەی درۆزنی یەمەن) بە زۆر لە خۆی مارە کرد پاش ئەوەی مێردەکەی کشت، ئەو خانمە ویستی ئایینەکەی ڕزگار بکات لە نێوان کەڵبە و دڕندەی نەمامی (ڕەشە) و نەخشەیەکی ڕێکخست بۆ کوشتنی بە هاوکاری نەیارانی ڕەشە بۆ لە ناو بردنی ئەم سەرکەشە مل وڕە،[42] و نەخشیەکی وای بۆ دارشتن کە هاتنە سەری و لەسەر جێگەکەی خۆیدا بە خەنجەر شرپیان کرد،[43] سەرەکەیان هەڵدایە ناو هاوڕێکانی ئەوانیش لە ترساندا تۆقین و هەریەکە بە لایەکدا ڕای کرد.[44]

ئەو شەوەی (ڕەشەی عەنەسی) تیا کوژرا پێغەمبەری خواﷺ لە ئاسمانەوە ئاگادار کرا تا مژدە بە موسوڵمانان بدات و فەرمووی: «قتل العنسي البارحة، قتله رجل مبارك من اهل بيت مباركين، قيل: ومن هو؟ قال: فيروز، فاز فيروز»،[45] واتە: شەوی ڕابردوو (ڕەشەی عەنەسی) کوژرا، پیاوێکی پیرۆز لە خانەوادەیەکی پیرۆز کوشتی، تیان: کێیە؟ فەرمووی: فەیرۆز، بردیەوە فەیرۆز.

د. صلاح الخالدی لە کتێبەکەیدا - صور من جهادالصحابە- نەخشەی تیرۆرکردنی (ڕەشە) بەجوانی و بە درێژی باس دەکات، کە لە چالاکیەکی تایبەتیدا کۆمەڵێکی تایبەتی

41- اليمن في صدر الإسلام (لا: ٢٧٢-٢٧٣).
42- حركة الردة للعتوم (لا:٣٠٩).
43- اليمن في صدر الإسلام (لا: ٢٧٣).
44- هەمان سەرچاوەی پێشوو.
45- تأريخ الطبري (٤:٥٥).

له هاوەڵان پێی هەستان.[46]

کاروباری (صنعا) بەهاوبەشی بەڕێوە دەچوو لە نێوان فەیرۆز و دازویە و قەیسی کوڕی مەکشوحدا، بەڵام کاتێك مەعازی کوڕی جەبەلﷺ گەیشتە یەمەن خێرا هەرسێکیان بە ئەمیری ئەو ڕازی بوون، بەڵام هێندەی نەبرد پاش سێ ڕۆژ هەواڵی کۆچی دوایی پێغەمبەری خواﷺ گەیشتە یەمەن.

بەم شێوەیە هەواڵی تەواوی کوشتنی (ڕەشە) گەیشتە ئەبو بەکری صدیقﷺ پاش ئەوەی سوپای ئوسامە لەشار دەرچوو، ئەمەش یەکەمین فەتح و سەرکەوتن بوو بۆ ئەبو بەکرﷺ لە مەدینە.[47]

ئەبوبەکریشﷺفەیرۆزی دەیلەمی دەستنیشان کرد بۆ والی یەمەن، بەڵام قەیسی نەکرد بە والی چونکە ئەو هاوکاری عەنسی بووە ئەو لە دۆستە زۆر دڵسۆزەکانی بوو کاتی خۆی ئیتر لەبەر ڕەگەز پەرستی و خێڵایەتی یان کورسی ویستی بووبێت و بەرنامەی ئەبوبەکریشﷺ ئەمە بوو کە کار نەداتە دەستی هەڵگەڕاوە.[48]

دازویە و حشیمش و قەیسی کوڕی مەکشوحی کرد بە وەزیری، بەم شێوەیە قەیس پێی ناخۆش بوو بۆیە پیلانی داڕشت بۆ کوشتنی هەر سێ کوڕە فارسەکان توانی دازویە شەهید بکات، فەیرۆزیش هەستی بەم مەترسیە کرد بۆیە هەر ئەوەندەی پێ کرا هەڵهات بۆ (خولان) بۆ ناو ماڵە خاڵوانی.[49]

قەیس هەر بەوەوە نەوەستا، بەڵکو تیرە پەرستی وای لێکرد کە داوا لە هەندێ لەسەرۆك هۆزەکان بکات، کە هەستن دژی ئەم کوڕە فارسانەی کە حوکمیان دەکەن، بەڵام سەرۆك هۆزەکان هەڵوێستی بێ لایەنیان هەڵبژارد و نە پشتی ئەویان گرت و نە پشتی کوڕان، پێیان وت: تۆ هاوڕێی ئەوانی و ئەوانیش هاوڕێی تۆن، پاش ئەوەی لەوان بێ هیوا بوو نامەی نارد بۆ پاشماوەکانی (ڕەشەی عەنەسی) و داوای لێ کردن کە بیانبینێت تا هەموو لەسەر ئەوە ڕێك بکەون کە (کوڕەکان) دوور بخەنەوەو خەڵکی صەنعا ئاگایان لەم کەین و بەینە نەبوو لە ناکاودا بینیان دەوریان گیراوە بەو پاشماوانەو (قەیس) سوور بوو لەسەر ئەوەی کە (کوڕەکان) کۆ بکاتەوە تا دواتر دووریان بخاتەوە و شار بەدەریان بکات.[50]

کاتێك فەیرۆز الدیلمی گەیشتە خەولان لای خاڵوانی و نامەی نارد بۆ ئەبو بەکرﷺ هەواڵەکەی پێدا و ئەویش هەر ئەوەندەی پێکرا دەستی کرد بە نامە ناردن بۆ ئەو سەرۆك و هۆزانەی ئەو ناوچانە وەك: پێغەمبەری خواﷺجاران دەیکرد ئەمەش دەقی نامەکە بوو:

46ـ صور من جهاد الصحابة ـ الخالدي (لا: ٢١١ تا ٢٢٨).
47ـ البلاذري فتوح البلدان (١:١٢٧).
48ـ اليمن في صدر الإسلام (لا: ٢٧٥).
49ـ تأريخ الطبري (٤:١٤٠).
50ـ تأريخ الطبري (٤:١٤٠).

هاوکاری کوڕەکان بکەن و دەوریان لێ بدەن و گوێڕایەڵی فەیرۆز بن و لەگەڵی بن چونکە من کردوومە بە گەورەتان.[٥١]

ئەبوبەکرﷺ لەم کارەیدا دوو مەبەستی پێکەوە گرێ دراوی هەبوو:

*ـ وەك نەخشەیەکی سەربازی لێکرد، بە جۆرێك کە سوپای ئوسامە بەرەو شام دەرچووبوو، صدیقﷺ چاوەڕوانی گەڕانەوەی دەکرد تا بتوانێت بەرەنگاری دژوارترین شەپۆڵی پاشگەزبوونەوەی پێ بکات لە یەمامە و بەحرەین و عوام وتمیم کە زۆر ترسناك و توندتر بوو لە تەوژمی پاشگەزبوونەوەکەی یەمەن کەتوانی لە ڕێگەی نامە و نوێنەرەوە چارەی بکات.

*ـ مەبەستی دووەمی ئەوە بوو کە هەلّ بڕەخسێنێت بۆ ئەو کەسانەی لەسەر ئیسلام مابوونەوە تا ڕاستی و دروستی موسوڵمانیەتیەکەیان بسەلمێنن، زیاتر و پتەوتر بن لەسەر ئاینەکەیان، مادەم ئەوان خاوەن بەرپرسیارێتین لەسەر ئەو مانەوەیان لەسەر ئیسلام بۆ ڕزگار کردنی خەڵکانی چوار دەوریان، بە تایبەت ئەوانەی کە ئەبو بەکرﷺنامەی بۆ دەناردن هەر ئەوانە بوون کە کاتی خۆی پێغەمبەری خواﷺنامەی بۆ دەناردن، کە لەسەر ئیسلام جێگیر بوون و گوێڕایەڵیش بوون بۆ هەر کارێك بووایە بەسەریاندا.[٥٢]

فەیرۆز دەستی کرد بە پەیوەندی کردن بە هەندێ هۆزەکان و داوای کۆمەکی و پشتگیری لێ دەرکردن، لە سەرووی ئەوانەوە (بەنو عەقیل کوڕی ڕەبیعەی کوڕی عامری کوڕی صعصعە، پاشان بۆ هەمان مەبەست نامەی نارد بۆ هۆزی (عك)، ئەبو بەکریش نامەی نارد بۆ (تاهری کوڕی ئەبی هالە)،[٥٣] بۆ مەسروق (العکی) کە لە نێوان عکە و ئەشعەریەکاندا بوون تا هاوکاری کوڕەکان بکەن.

هەر کەسە و لەلای خۆیەوە دەرچوو و پێکەوە کاریان کرد تا نەهێڵن قەیس ئیشی خۆی بکات کە دەرکردنی کوڕەکان بوو لە یەمەن، ڕزگاری کردن، پاشان هەموو یەکیان گرت و بەرەو (صنعا) کەوتنە ڕێ و لەگەڵیدا ڕووبەڕوو بوونەوە و ناچاریان کرد سەنعا بەجێ بهێڵێت و بگەڕێتەوە بۆ ئەو جێگەیەی کە (ڕەشەی عەنەسی) لێ هاتبوو، کە توانەوە لە نێوان نەجران و صەنعا و لحدا، لەوێشەوە ئەو خۆی گەیاندە عامری کوڕی مەعد یەکروب الزبیدی، ئا بەو چەشنە بۆ جاری دووەم ئارامی ئاسایشی بۆ گەڕایەوە لە ڕێگەی نوێنەر و نامەکانەوە.[٥٤]

51ـ تأريخ الطبري (٤:١٤١).

52ـ اليمن في صدر الإسلام (لا: ٢٧٥).

53ـ تأريخ الطبري (٤:١٤٤).

54ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو.

ئەبو بەکرﷺ بەردەوام لەسەر سیاسەتی کپ کردنەوە لە ناوخۆوە ئەنجام دەدا کە مێژوو نووسەکان بەم شێوەیە دەریان بڕیووە: ((رکوب من ارتد بمن لم یرتد وثبت علی الاسلام))، واتە: سەرکۆنکردنی پاشگەزبووان بە دامەزراوانی ناو خۆیان لەسەر ئیسلام.[55]

پاشگەزبووەکانی (تهامەی یەمەن) سەرکوت کرا بەبێ ئەرك و ماندووبونێکی وا لە لایەن خەلیفەوە کە شایانی باس بێت، بەڵکو موسوڵمانانی جێگیری ناوچەی تهامە خۆی ئەو کارەیان گرتە ئەستۆ، لەوانە: (مەسروقی عەککی) کە خۆی هۆزەکەی بە قورسی لەگەڵیان جەنگا، یەکێك لەوانەی کاری بەرەنگاری پاشگەز بوونەوەی تهامەی گرتە ئەستۆ (تاهری کوڕی ئەبی هالە) بوو، کە پێغەمبەری خواﷺ کردبووی بە والی بەشێکی زۆری تهامە کە ناوچەی (عەك و ئەشعەریەکانە).[56]

پاشان ئەبوبەکرﷺ فەرمانی دا بەسەر (عەکاشەی کوڕی سەور)دا کە لە تهامە بمێنێتەوە و خەڵکەکە لە دەوری خۆی کۆ بکاتەوە تا فەرمانی نوێی بۆ دەنێرێت.[57]

ناوچەی بجیلە ئەبو بەکرﷺ جریری کوڕی عبدالله ی ڕاسپارد و فەرمانی پێدا هەموو ئەوانەی لەسەر ئیسلام ماون ئامادەیان بکات وبڕۆن بەگژ پاشگەزبووەکانداو بڕوات بۆ خەشعەم و جەنگ بکات لەگەڵ پاشگەزبووەکانی ئەوانیشدا و جەریریش بەفەرمانەکانی صدیقﷺ هەستا و بەڵام کەسێکی وا ڕووبەڕووی نەبوویەوە جگە لە ژمارەیەکی کەم نەبێت کە سەرکەوت بە سەریاندا.[58]

(بنی حارس کوڕی کەعب) لە نەجران، کاتێك خۆی شوێنی (ڕەشەی عەنەسی) کەوتبوون و پاش مردنی پێغەمبەری خوا پاشگەز بوونەوە، (مەسروق العکی) بە سوپاکەیەوە بە نیازی شەڕکردن لە گەڵیاندا دەرچوو، هەر کە بانگی کردنەوە بۆ لای ئیسلام، هەموویان بەبێ شەڕ موسوڵمان بوونەوە و ئەویش ماوەیەك لە ناویاندا مایەوە تا مەسەلەکە بە جوانی هێور بوویەوە، کاتێك موهاجیری کوڕی ئەبی ئومەییە گەیشتە نەجران بە جوانی موسوڵمان بوو بوونەوە.[59]

پاش ئەوەی سیاسەتی شکست پێهێنانی ناوەخۆی بەبێ پشت بەستن بە سوپای ڕەسمی دەوڵەت کارەکە سەرکەوتوو بوو، ئەوجا صدیق ﷺ دەستی کرد بە ناردنی سوپا پاش گەڕانەوەی سوپاکەی ئوسامەﷺ.

55ـ الیمن في صدر الإسلام (لا: ٢٧٧).
56ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو.
57ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو.
58ـ الثابتون علی الإسلام في أیام فتنة الردة (لا: ٤٢).
59ـ تأریخ الردة الکلاعي (لا: ١٥٦).

* سوپای عەکریمە:

پاش ئەوەی کە بەشداری کرد لە سەرکوت کردنی پاشگەز بوونەوەکەی خەڵکی عوماندا، عەکریمە لەسەر فەرمانی ئەبو بەکرﷺ بە (٧٠٠) موجاهیدەوە خۆی گەیاندە مەهەرە.[٦٠]

ئەو کاتە بە سوپاکەی و بە بەشداری جەنگاوەرانی عوممان، ڕۆیشتن بەرەو مەهەرە، مەهەرەش لەو کاتەدا دابەش بوو بوو بەسەر دوو سەر لەشکری دژبەیەکدا، یەکەمیان شەخریتی ناو بوو لە دەشتەکانی کەنار دەریا بوو ژمارەیەکی کەمی لەگەڵدا بوو، دووەم ناوی مصبح بوو هەموو شوێنە بەرزەکانی بە دەستەوە بوو، تاقمەکەشی زۆر گەورە بوو.

عەکریمەﷺ بانگی کردنەوە بۆ لای ئیسلام و شەخریت ڕازی بوو بەڵام مصبح زۆر لە خۆبایی بوو بە شوێن و سەربازی زۆریدا دەینازی بۆیە عەکریمە لەگەڵ شەخریتدا پێکەوە دایان بەسەریاندا و پاش ئەوەی تێك شکان و کۆمەڵێکی زۆر لە سەربازەکانیان کوژران، پاش ئەوە هەموویان تەوبەیان کرد و لەسەر موسوڵمانەتی بەردەوام بوون عەکریمەش ماوەیەك لە ناویان مایەوە ئیش و کارەکانی بۆ ڕادەپەڕاندن و لەسەر ئیسلام کۆی کردنەوە.[٦١]

پاشان لە ئەبو بەکری صدیقەوەﷺ نامەیەکی پێ گەیشت کە داوای لێ کردبوو لەگەڵ موهاجیری کوڕی ئەبی ئومەییەدا کە لە صەنعاوە دێت، یەك بگرن و پێکەوە بەرەو (کیندە) بکەونەڕێ، لە مەهرەوە دەرچوو تا گەیشتە (ئەبیەن) و لەوێ مایەوە چاوەڕوانی موهاجیری دەکرد و هەستا بە کۆکردنەوەی (نەخەع، حەمیر) و لەسەر ئیسلام ڕاوەستاوی دەکردن.[٦٢]

گەیشتنی سوپای عەکریمە بەو ناوچەیە ڕۆڵێکی گرنگی هەبوو لەسەر پاشماوەکانی سوپاکەی (ڕەشەی عەنەسی) و لە سەروویانەوە (قەیسی کوڕی مەکشوح و عەمری کوڕی معد یکروب)، پاش ئەوەی قەیس لە صەنعاوە ڕای کرد و لە نێوان صەنعا و نەجراندا بە یاخی بوویی مایەوە، عەمریش پەیوەندی کردبوو بەو پاشماوانەوە کە پێیان دەوت (پاشماوەی لەحجیەکان) و کاتێك عەکریمەﷺگەیشتە ئەو ناوچەیە یەکسەر ئەو دووانە یەکیان گرت بۆ بەرەنگار بوونەوەی سوپای ئیسلام، بەڵام کەمی نەخایاند بەینیان تێك چوو، دەستیان کرد بە قسە وتن بە یەکتری و لە یەك جیابوونەوە.

کاتێك موهاجیر گەیشتە ئەوێ عەمر خۆی تەسلیم کرد و قەیس بە دوایدا، موهاجیریش کۆتی کردن و بە ئەسیری ناردنی بۆ مەدینە بۆ لای ئەبو بەکر، پاش ئەوەی سەرزەنشتی کردن و قسەی پێ وتن، ئەوانیش داوای لێبووردنیان کرد و ئەویش پاش ئەوەی چاك بوون

60ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو. (لا: ١٧٧).
61ـ تأريخ الردة، الكلاعي (لا: ١٥٥).
62ـ اليمن في صدر الإسلام (لا: ٢٨١).

و تەوبەی یەکجاریان کرد، بەخشینی و ناردنیەوە بۆ ناو ماڵ و حاڵی خۆیان.[٦٣]

ئا بەم جۆرە هاتنی عەکریمە ﷺ لە ڕۆژهەڵاتەوە ڕۆڵێکی گرنگی هەبوو لە دەستگرتن بەسەر پاشماوەی هەڵگەڕاوەکاندا لە ناوچەی لوحەج بە جەنگ یان هەر بە بیستنی هەواڵی هاتنی سوپاکە، لە کاتێکدا کە ئەوان ڕووبەڕووی سوپایەکی تر دەبوونەوە. بە فەرماندەیی موهاجیر.[٦٤]

* سوپاکەی موهاجیر و لە ناوبردنی هەڵگەڕانەوەی (حضرموت) و (كنده):

کۆتا سوپا کە لیوای یازدەهەم دەکات سوپای موهاجیری کوڕی ئەبی ئومەییە بوو لە شاری مەدینە دەرچوو، کە بریتی بوو لە پەلێك لە کۆچەریان و پشتیوانان بە لای شاری مەککەدا تێپەڕی و خالیدی کوڕی ئەسەد کە برای عتاب کوڕی ئەسەد ئەمیری مەککە بوو هاتە ڕێزی سوپاکەوە و دای بەلای تائفدا، عبدالرحمنی کوڕی ئەبی عاص و کۆمەڵەکەی هاتنە ناو سوپاکەیەوە و لە نەجرانیش گەیشت بە جابری کوڕی عبداللە و هێنایە ڕیزی خۆیەوە و پاشان عەکاشەی کوڕی ثور کە کۆمەڵێك لە خەڵکی توهامەی لەگەڵدا بوو هاتنە ڕیزیەوە پاشان کۆمەڵی فەروەی مەسیك المرادی لە (موزحەج) هاتنە ناوی و دای بەلای (بەنی حارس کوڕی کەعب)دا لە نەجران کە (مەشوق العکی) سەرۆکاری دەکردن هێنانیە ناو سوپاکەیەوە.[٦٥]

لە نەجران سوپاکەی کرد بە دوو بەشەوە: بەشی یەکەم کاری لە ناوبردنی پاشماوەکانی (اسود العنسی) بوو کە لە نێوان صەنعا و نەجراندا بڵاوبووبوونەوە و موهاجیر خۆی سەرپەرشتی ئەم بەشەی دەکرد، بەشەکەی تریش (عبداللە)ی برای فەرماندەیی دەکرد و ئامانجیشی پاککردنەوەی ناوچەکانی توهامەی یەمەن بوو لە پاشماوەکانی هەڵگەڕاوەکان.[٦٦]

کاتێك موهاجیر گەیشتە صەنعاو جێگیر بوو نامەی نارد بۆ ئەبو بەکر ﷺ و ئاگاداری کرد لە هەموو کارەکانیان و پاشان وتی چاوەڕوانی فەرمانی جەنابتین، هەر لەم کاتەدا (معازی کوڕی جەبەل) و بەرپرسەکانی تری یەمەن کە لە کاتی سەردەمی پێغەمبەری خوا ﷺ دانرا بوون جگە لە زیادی کوڕی لەبید نامەیان نارد بۆ خەلیفە داوایان لێ دەکرد ڕێگەیان پێ بدات بگەڕێنەوە بۆ مەدینە.

وەڵامی ئەبو بەکر گەیشت کە تیایدا سەربەستی کردن لە نێوان مانەوە یان هاتنەوە یان جێ گرتنەوەی ئەو کەسانەی کە دەگەڕێنەوە، هەموویان گەڕانەوە.[٦٧]

63ـ الطبقات لإبن سعد (٥:٥٣٤ـ ٥٣٥).
64ـ اليمن في صدر الإسلام (٢٨٢).
65ـ تأريخ الردة، الكلاعى (١٥٤ـ ١٥٨
66ـ طبقات فقهاء اليمن (لا: ٣٦).
67ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو.

بەڵام موهاجیر فەرمانی پێدرا خۆی بگەیەنێتە عەکریمە و پێکەوە لەشکر بەرن بۆ هاوکاری زیادی کوڕی لەبیدوە لە شوێنی خۆیدا بیهێڵنەوە و ئەوانەی لەگەڵیدان کە لە نێوان مەککە و یەمەندا جەنگاون، ڕێگەیان پێبدەن با بگەڕێنەوە بۆ ماڵی خۆیان مەگەر کەسانێك نەبێت کە خۆی پێی خۆش بێت جیهاد بکات.[٦٨]

زیادی کوڕی لەبید ئەنصاری، پێغەمبەری خوا ﷺ کردبووی بە والی (حضرموت و کندة) و ئەبو بەکریش ﷺ لە جێگای خۆی هێشتیەوە پیاوێکی زۆرگیر بوو و ئەم سووربوون و دانەبەزینە لە ڕای خۆی هۆیەکی گەورە بوو لە هۆکارەکانی یاخیبوونی (حارسەی کوڕی سوراقە) لێی، کورتەکەی ئەوەیە کە کولاعی دەڵێت: زیاد لە حوشترەکانی (بیت المال) حوشترێکی بە هەڵە دا بە لاوێکی کیندە کاتێك لاوەکە ویستی بیکوژێتەوە، زیاد نەیهێشت، گەنجەکە پەنای برد بۆ سەرۆك هۆزەکەیان (کندە)و ئەویش داوای لە زیاد کرد بۆی بگۆڕێتەوە، بەڵام ئەو هەر لەسەر ڕای خۆی سوور بوو، بۆیە (حارثة) زۆر تووڕە بوون بە توندی حوشترەکەی بەرەلا کرد و ئیتر ئاژاوە کەوتە نێوان لایەنگرانی زیاد و لایەنگرانی (حارثة)وە، جەنگ هەڵگیرسا و (ابن سراقە) شکا و ڕای کرد و هەر چوار پادشاکەی کیندە کوژران و زیادیش کۆمەڵێکی لە لایەنگرانی (ابن سراقە)ی دەستگیر کرد و لە ڕێگە کە دەیبردن بۆ مەدینە دیلەکان پەنایان برد بۆ ئەشعەسی کوڕی قیسوڕەگەزپەرستی وای کرد کە ئەشعەس گرتیە خۆی و بە هەموویانەوە سوپایەکیان دروست کرد و هاتن گەمارۆیان خستە سەر موسوڵمانەکان.[٦٩]

زیادیش جوابی نارد بۆ عەکریمە و موهاجیر و هاواری بۆ بردن کە لە (ئارب) یەکیان گرتبوو، موهاجیر بە پەلە سوپاکەی بەجێهێشت لای عکرمە و خێرا لە ناو سوپاکەیدا خێراترین سواری هەڵبژارد و خۆی گەیاندە یارمەتی زیاد، توانی ئەو گەمارۆیەی سەریان بشکێنێت و (کندە)یش ڕای کرد بۆ یەکێك لە قەڵاکانی کە پێی دەڵێن: نەجیرەوە ئەم قەڵایە چوار دەرگای هەبوو، زیاد دەرگایەکیانی گرت و موهاجیریش دەرگایەکیانی داخست و سێیەمیش لە ژێر کۆنترۆڵی کندە مابوویەوە و هاتوچۆیان لێ دەکردن عکرمەیش هات و دەرگاکەی تری کۆنترۆڵ کرد و لە هەموو لایەکەوە گەمارۆ دران پاشان خۆی دەستە دەستە خەڵکی دەنارد بۆ ناو هۆزەکانی کندە کە لە ناو دۆڵ و کەژەکاندا خۆیان حەشار دابوو، بانگیان دەکردنەوە بۆ لای ئیسلام و هەر کەسێك قبووڵی نەکردایەتەوە دەیانکوشت و جگە لەوانەی ناو قەڵا گەمارۆدراوەکە کەسی تر نەما نەکەوێت بە لایەکدا.[٧٠]

68ـ اليمن في صدر الإسلام (٢٨٣
69ـ الكامل في التأريخ (٢:٤٩)، الثابتون على الإسلام (لا: ٦٦).
70ـ اليمن في صدر الإسلام (لا: ٢٨٤).

سوپاكەی زیاد و موهاجیر لە پێنج هەزار كەس زیاتر بوو كە پێكهاتبوون لە كۆچەریەكان و پشتیوانان و هەندێ لە هۆزەكان تەنگیان هەڵچنی بە كەسانی ناو قەڵاكە تا وایان لێهات لە برساندا پەنایان برد بۆ فەرماندە خۆنەگرەكان و وتیان بە شمشێر بكوژرێین نەك لە برساندا، لە ناو خۆیاندا ڕێك كەوتن لەسەر ئەوەی كە ئەشعەسی كوڕی قەیس داوای ئەمان بكات و ڕازیە بە حوكمی موسوڵمانەكان.[71]

كاتێك لە باتی هۆزەكەی كەوتە ڕێككەوتنەوە و سەركەوتنی بەدەست نەهێنا، چونكە ڕیوایەتەكان وای دەگێڕنەوە داوای ئەمانی بۆ هەموو ئەندامانی ناو قەڵاكە نەكرد، داكۆكیشی لەسەر نەكردن، بەڵكو بۆ چەند كەسێكی زۆر كەمی كرد كە لە حەوت تا دە كەس بوون، مەرجەكەشی ئەوە بوو دەرگای بۆ (نوجەیر) بكاتەوە بۆیان بۆیە بەو بۆنەیەوە شەڕ دەستی پێكرد نزیكەی (٧٠٠) كەس لە خەڵكی كندە لە ناو قەڵاكەدا كوژران كە ڕێك وەك ڕووداوی (بني قريضة)ی لێ هات.[72]

توانرا هەڵگەڕانەوەی كندە سەركوت بكرێت و عكرمەی كوڕی ئەبو جەهل گەڕایەوە بۆ مەدینەو هەموو كەنیزەك (١:٥)ی دەستكەوتەكانی هێنایەوە ئەشعەسی كوڕی قەیسیشیان لەگەڵدا بوو، كە هۆزەكەی زۆر ڕقیان لێ هەڵگرت بە تایبەت ئافرەتانیان چونكە دوژمنیان بوو سەرشۆڕی كردبوون، چونكە كاتێك ڕێككەوتنی ئاشتی لەگەڵ سوپای ئیسلامدا یەكەم كەس ناوی خۆی نووسی بۆیە ئافرەتانی هۆزەكەی پێیان دەوت (عرف النار) واتە بە زمانی ئەوان ناپاك.[73]

كاتێك ئەشعەس گەیشتە لای ئەبو بەكر پێی وت: تۆ وا دەزانی چیت لێ دەكەم كە تۆ ئەمە و ئەوەت كرد؟! پیاوەتیم لەگەڵ بكەو لەم كۆت و زنجیرە ڕزگارم بكە و خوشكەكەشتم لێ مارە بكە، چونكە من گەڕاومەتەوە و موسوڵمان بووم، ئەبو بەكرﷺ وتی: باشە وا دەكەم و (أم فروه)ی خوشكی لێ مارە كرد و لە مەدینە مایەوە تا عێراق ئازاد كرا، لە ڕیوایەتێكی تردا ترسا شتێكی بەسەر بهێنێت، وتی: ئایا گومانت وایە كە من چاك بووم، دەی لە دیلی ڕزگارم بكە و لە كەم و كورتیم ببوورە و موسوڵمان بوونەوەكەم لێ قبووڵ بكە، ا مامەڵەم لەگەڵدا بكە كە لەگەڵ هاوچەشنانم مامەڵە دەكەیت و خێزانەكەم پێ بدەرەوە چونكە زووتر سەردانی پێغەمبەری خواﷺداوای (أم فروەی) خوشكی ئەبو بەكری كردبوو، ئەویش پێی دا بوو ئەویش دوای خستبوو بۆ جارێكی تر كە هاتەوە بیگوێزێتەوە.

71ـ تأريخ الطبري (٣:١٥٢).
72ـ اليمن في صدر الإسلام (لا: ٢٨٦).
73ـ حركة الردة للعتوم (لا: ١٠٧).

بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ لە دونیا دەرچوو، ئەشعەسیش ئەوەی کردی کردی بۆیە دەترسا خوشکەکەی لێ بسەنێتەوە و نەیداتێ بە ئەبو بەکری وت:باشترین کەسی وڵاتەکەم دەبم بۆ خزمەتکردنی ئاینەکەی خوا! ئەویش نەیکوشت و لێی بوورا و قبوولی موسوڵمانەتیەکەی کرد و خێزانەکەی پێدایەوە و پێی وت:

دەی بڕۆرەوە وزوو باچاکەت ببیستم و لە هۆزەکەشی خۆش بوو و بەرەڵای کردن و پاشان (٥:١)ەکەی دەستکەوتەکانی دابەش کرد بەسەر خەڵکەکەدا.[٧٤]

کۆمەڵێك پەند و وانە و ئامۆژگاری

* یەکەم ئافرەت لە نێوان ڕوخاندن و بنیاتناندا:

لە جەنگی هەڵگەڕاوەکاندا لە یەمەن دوو وێنەی جیاوازی ئافرەت دەردەکەوێت، وێنەی ئافرەتێکی پاك داوێن لە پشتی ئیسلام دەبێت و دژی داوێن پیسی دەوەستێتەوە، پشتی موسوڵمانەکان دەگرێت لە کپکردنەوەی کڵپەی شەیتانەکانی ئینسان و جنۆکە، ئەمە (ئازاد)ی فارسیە خێزانی شەهری کوڕی بازانە و کچی مامی فەیرۆز الفارسی و لەگەڵ ڕیزی موسوڵماناندا دەبێت بە هەموو ویست و نەستێکیەوە، لەگەڵ موسوڵماناندا نەخشەدادەڕێژی لە پێناو کوشتنی (ڕەشەی عەنەسی) درۆزنی یەمەن.

موسوڵمان لە هەموو سەردەمێکدا غیرەتی ئەو خوشکە مەزنانەی بەرز دەنرخێنێت لە پێناو ئاینەکەیدا، بە قێزەوەن سەیری ئەو نووسینە دەکات کە محمد حسین هیکل نووسیویەتی کاتێك باسی ئازادی فارسی دەکات و هەڵوێستی سەبارەت بە (ڕەشەی عەنەسی) درۆزنی یەمەن.

هەولی داوە کاری ئەو خوشکە بڕوادارە (ئازاد) بگێڕێتەوە بۆ حەزێکی نەتەوەپەرستی،ئەمەش لە قسەکەیدا دەردەکەوێت کەدەربارەی عەنەسی دەیکات و دەڵێت: کاتێك دەسەڵاتی پەیدا کرد و دەوڵەتەکەی گەورە بوو، لە خۆ بایی بوو و نرخی بۆ قەیس و فەیرۆزی دانەنا و بە جۆرێك سەیری هەردووکیان و هەموو فارسەکانیشی دەکرد کە ترسی هەڵگەڕانەوە و باشقوول لێدانیان هەبوو.

ئازاد خانیش بەمەی زانی و خوێنی ڕەگەز پەرستی بە ڕەگەکانیا کەوتە جووڵە، هەموو ڕقەکانی خۆی خستە بەرامبەر ئەم فاڵچیە پیسە، کە مێردە جوانە گەنجەکەی کە زۆری خۆش دەویست لە ناو برد،بەڵام بە لێهاتووی ئافرەتانەوە ئاوانە لێ شاردبوویەوە بگرە زۆر

74ـ تأريخ الطبرى (٤:١٥٥).

لە ڕادە بەدەر خۆشەویستی بۆ دەردەبڕی و خۆی دەبردە دڵیەوە بە جۆرێك کە (ڕەشـە) تەواو پشتی پێ بەستبوو و بە وەفای دەبینی.[٧٥]

ئەمەش شێوازێکە لە نووسیندا ئاماژەیەکی تیایە بۆ خـاتوو ئـازادی فارسـی وەك ئـەوەی بڵێت لەبەر فرس نەژادیەکەی ناپاکی کرد لەگەڵ (ڕەشە)ی عەرەبی، ئەمەی بە تانـە لەسـەر دادەنێت کە ئەو خانمە بە ڕواڵەت جۆرێك بوو لەگەڵ (ڕەشـەدا) و لـە ژێـرەوە جـۆرێکی تـر، ئەمەش لادانی ڕوودلوە لە ڕێڕەوی ڕاستی خۆی و بردنی بە لایەکی تردا.[٧٦]

ئەم ئافرەتە موسوڵمانە چاکە هەستا بە کوشتنی ئەو مێردەی کە مێردە موسـوڵمانەکەی کوشتووە و بە زۆر مارەی کردووە و خۆی وەسفی (ڕەشەی درۆزنمان) بۆ دەکات و دەڵێت: (سوێند بە خوا خوا کەسـی دروسـت نـەکردووە ئەوەنـدەی ڕەشـە کـە مـن ڕقـم لێـی بێـت، هەرگیز فەرمانی خوای بەجێ نەهێناوە و لە حەرامی خوایش خۆی لا نەداوە).[٧٧]

هەر ئەو ئافرەتە بـوو خـوای گـەورە کـردی بـە هـۆی لـە ناوچـوونی (ڕەشـەی عەنەسـی) سەرگەش، ئەگەر ـ دوای خوا ـ هەوڵی دڵسۆزانەی ئەو نەبووایە هەرگیز فەیرۆز و هاوکارانی نەیان دەتوانی ڕەشە بکوژن لە ناو ئەو هەموو پاسەوانانەدا.[٧٨]

دەی ئەوەی پاڵی پێوە نا بۆ ئەم کارە گەورەیە کـە لـە ناوچـوون و مردنـی ڕەشـە بـوو، خۆشەویستی ئاین و بیروباوەڕ و ئیسلامەکەی و ڕقی زۆری لە (ڕەشەی عەنەسی) بـوو، ئـەو کەسەی کە ویستی ئیسلام بە یەکجاری لە یەمەندا نەیەڵێت، ئەمەش وێنەیەکی پڕشـنگداری جیهاد و خەباتی ئافرەتی موسوڵمانی یەمەنە لە بەرزی ئیسلامی بێگەرد دا.

بەڵام وێنەی تەڵخ و تاریکی ئەو کچە یەمەنیانەی کە جوولەکە بوون یان کەسـانی چڵکاو خۆری جوولەکە لە حەزرەمەوت، کە لە خۆشەویستی مردنی پێغەمبەری خواﷺ خەریك بوو بفڕن و شەوە ئاهەنگیـە سـورەکانیان بـۆ ڕەوشـت نـزم و گوناهبـاران دەڕازانـدەوە و هـانی خەڵکیان دەدا بۆ داوێن پیسی و گاڵتەیان بـە داوێـن پـاکی دەکـرد، کـە بێگومـان شـەیتانی نەفرەت لێکراویش لە خۆشیاندا لەگەڵیان سەمای دەکـرد بـۆ وازهێنـانی خـەڵکی یەمـەن لـە ئیسلام و هەڵگەڕانەوە لێی و جەنگ دژی.[٧٩]

ئەو ئافرەتە پیسانە گۆرانیان بەسەردەمی نەفامیدا دەوت و خراپـە و بۆگەنیـەکانیان لـە لای خـەڵکی جـوان دەکـردەوە و خـەڵکانیان بـۆ بانگەشـە دەکـردەوە وەك چـۆن مـێش لـە دەوری زبڵـی بۆگـەناوی کۆدەبنـەوە، لـە سـەردەمی نەفامیـدا داوێـن پیسی و بەدڕەوشـتی

75ـ الصديق أبو بكر (لا: ٧٩).
76ـ الكامل في التأريخ (٢:٣١٠).
77ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو.
78ـ حركة الردة (لا: ٣٠٨).
79ـ حركة الردة للعتوم (لا: ١١٩).

ئاسایی بوو لەلایان، هەر کە ئیسلام هات خاوێنی کردن و نەیهێشت نزیکی ببنەوە، ا هەستیان دەکرد لە زیندانێکی تەنگ و ترش دان و خەریکە دەخنکێن، بۆیە هەر کە هەواڵی مردنیان بیستﷺ خێرا شاکامیان دەربڕی و دەستەکانیان گرتە خەنە و دەفیان لێ دەدا و گۆرانی خۆشیان دەوت، ئەوەی لە دەستیان چووبوو لەم کابینە نوێیەی (ڕەشەی عەنەسی)دا دەستیان دەکەوێتەوە و زۆربەی ئەو ئافرەتانە ئافرەتانی ناودار و جوولەکە بوون.

هەرد وو لا چ ناودارەکان و چ جوولەکەکان بەرژەوەندیان لەوەدا بوو کە خەڵکی واز لە ئیسلام بهێنن و دەسەڵاتیشی نەمێنێت، ئەم بزووتنەوەیە لە مێژوودا بە بزووتنەوەی (بەدڕەوشتان) ناوبانگی دەرکردووە، کە نزیکەی (٢٥) ئافرەتی بەدڕەوشت و سست و لەش فرۆش بوون کە لە ناوچەکانی حەزرەمەوتدا بڵاو بووبوونەوە بە ناوبانگترینیان (هەڕی کچی یامن)ی جوولەکە بوو کە لە کاری زینادا بە نموونە و پەند ئەهێنرایەوە و ئەوترا (هەڕ زیناکەرە)!!

مێژوو دەگێڕێتەوە کە گەنجە پیس و بێ ڕەوشتەکان لە سەردەمی نەفامیدا بۆ مەبەستی قێزەونیان سەردانیان دەکرد، بەڵام ئەو کەسە داوێن پیسانە لە ئیسلامدا بواریان نەدرا کە بە ئارەزووی خۆیان کۆمەڵگە بۆگەن بکەن.[80]

ئەو هەواڵە گەیشتە صدیقرضي الله عنه، پیاوێك لە یەمەن ئەم چەند دێرە شعرەی بۆ نارد:

ابلـغ ابـا بكـر إذا ماجئتـه	ان البغايـا رمـن أيّ مـرامٍ
اظهـرن مـن مـوت الـنبى شماتـةً	وخضـبن أيـديهن بـالعلام
فاقطع هديت اكفهنّ بصارم	كـالبرق امـضى مـن متـون غمـامٍ[81]

واتە: هەواڵ بدە بە ئەبو بەکر ئەگەر گەیشتیتە لای، کە ئافرەتانی داوێن پیس داویانە لە هەموو شتێك، بە مردنی پێغەمبەری خواﷺشاکامیان دەربڕی و خەنە گرتە دەستەکانیان، ئەو دەستانەیان بە شمشێری تیژ ببڕە ئەی خوا هیدایەتت بدات، هەروەك هەورە بروسکە لە

80ـ حركة الردة، للعتوم (لا: ١١٩).
81ـ عيون الاخبار (٣:١٣٣).

ناو کرۆکی هەورەکاندا.

ئەبو بەکریش(رضي الله عنه) نامەی نووسی بۆ کاربەدەستەکەی (موهاجیری کوڕی ئـەبی ئومەییـە) کە نامەیـەکی زۆر تونـد و تیـژ بـوو تیایـدا نووسـی: «لەگـەڵ گەیـشتنی نامەکـەدا ئەسـپ و جەنگاوەرانت بخە ڕێ و بڕۆ تا دەستی هەموویان نەبڕیت نەگەڕێیتەوە هەر کەسیش ڕێـی لێ گرتی هۆکارەکەی بۆ باس بکە و تێیان بگەیەنە کە چ گوناه و خراپەیـەکیان ئـەنجام داوە و بیانوویان ببڕە، ئەگەر وازیـان هێنـا باشـە، گـەر نادەسـتیش لـەوان مـەپارێزە چـونکە خـوا ناپاکانی خۆش ناوێت.

هەر کە نامەکە گەیشتە دەستی موهاجیر بەو شێوەیەی ئەبو بەکر پێی وتبوو کە سوپای بۆ دەرکردبوو کۆمەڵێك لە پیاوانی کندە و حەزرەمەوت هاتنە ڕێگەی و ئەویش هۆکارەکـەی بۆ باس کردن بەڵام ئەوان قەناعـەتیان نـەکرد و شـەڕیان دەرکـرد، بـەڵام خەڵکـە گشتیەکە ڕۆیشتنە دواوەو(موهاجیر) شەڕی لەگەڵدا کردن و شکاندنی و ئافرەتەکانی گـرت و دەسـتی هەموویانی بڕی، زۆربەیان مردن و ئەوانەشیان مان ڕایانکرد بۆ کوفە.[82]

لـە دادگـای ئیـسلامی پـڕ لـە دادپەروەریـدا پاداشـتی گونجـاوی خۆیانیـان وەرگـرت و فەرمانڕەوای ئەو شوێنانەش گرتنیان و سزای ڕێگری بەسەردا جێبەجێ کـردن (حدالحرابـە).[83]

هەواڵ گەیەنرا بە خەلیفە کە دوو ژن لە ناوچەی حەزرەمەوت بـە گۆرانیـەوە قسەیان بـە پێغەمبەری خوا و موسوڵمانان وتووە، موهاجیریش کـە والی و فـەرمانڕەوای ئـەو وڵاتـە بـوو سـزای دا بەسـەریاندا بـە بڕینـی دەسـتیان و شـکاندنی چـوار دانـی پێـشەوەیان، بـەڵام ئەبوبەکر(رضي الله عنه) بەو سزایە ڕازی نەبوو فـەرمووی سزایەکی سـووکی ئـەو دوو تاوانبـارەی داوە بەم بۆنەیەوە نامەیەکی بۆ نووسی:

دەربارەی ئەو دوو ئافرەتەی کە هۆڵاندوویانە و تیایدا جنێویـان بـە پێغەمبـەری خـوا(صلى الله عليه وسلم) داوە، هەواڵم پێ گەیشتووە کە چ سزایەکت دەرکردووە بۆ ئـەو ژنـەی کـە گـۆرانی وتـووە و تیایدا قسەی سووکی بە پێغەمبەری خوا(صلى الله عليه وسلم) وتووە و ئەگـەر پـێش مـن سـزات نەدانایـە مـن فەرمانم پێ دەدایت کە بتکوشتنایە چـونکە سـزای دەم کوتـان بـۆ پێغەمبـەران وەك سـزای ئاسایی خـەڵکی نیـە، هـەر کەسـێك شـتی وای لێ وەشـایەوە یـان پاشـگەز بوویـەوە ئەگـەر موسوڵمان بوویێت، ئەگەر هاوپەیمان بێت ئەوە دەبێت بە شەڕکەر و ناپاك.[84]

82ـ حركة الردة، للعتوم (لا: ١٨٤).
83ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو.
84ـ تأريخ الطبري (٤:١٥٧).

دەربارەی ئـەوی تـریش نووسـی: دەربـارەی ئـەو ئافرەتـە هـەواڵم پـێ گەیشت کـە بـە گۆرانیەوە سوکایەتی بەموسوڵمانان کردووە، تـۆ دانـەکانی پێشەوەیت شـکاندووە، ئەگـەر ئەو کەسە خۆی بە موسوڵمان بزانێت، ئەوە سزای بدە و عاقڵی بکە بـەڵام جەسـتەی کـەس نەشێوێنیت، ئەگەر (ذمية) بوو ئەوا ئەگەر لێـی خـۆش بیـت ئـەو لـە هاوبـەش پەیدا کـردن گەورە تـرە، ئەگـەر شـتێکی واش هاتـە بـەر دەسـتت و گەڕایـەوە ئـەوە لێـی قبـوول بکـە، دەخیلت بم لووت و گوێ نەکەیت و جەستەی کەس نەشێوێنیت ئـەوە گوناهـە و خەڵکیـشت لێ دوور دەخاتەوە ئەگەر لە تۆڵە سەندنەوەدا ـ قصاص ـ .[٨٥]

وتاربێژە ئیمانیەکان:

هەندێ لە یەمەنیەکان هەڵوێستی مەزنیان هەبوو لەوەی موسوڵمانان لەسەر بیروباوەڕیان جـێگیر بکـەن و خـەڵکی بـانگ بکەنـەوە بـۆ لای ئیـسلام و ئاگاداریـان بکـەن لـە ترسـناکی پاشگەز بوونەوە، لەوانە: مەروانی کوڕی زی عومەیری همدانی کە یەکێك بوو لە شازادەکانی یەمەن و کاتی خۆی لەگەڵ یەمەنیەکان موسوڵمان بوو، کاتێکیش خەڵکی پاشگەز بوونەوە و هەرزە و گێلەکانیان هەندێ وشەی ناشایستەیان لەدەم دەردەچوو ئـەو هەڵدەسـتایەوە و وتاری دەدا و دەیووت: ئـەی کۆمـەڵی هەمـەدان، ئێـوە نـە شـەڕتان لەگـەڵ پێغەمبـەرداﷺ کردووە و نە ئەویش شەڕی لەگەڵ ئێوەدا کردووە، بـەختێکی باشـتان هـەبووە و بـێ وەیـی پێ بەخشیوون، نەفرەت نەیگرتوونە کە ئابڕووی پێشووەکانتان بـەرێت و بنـەبڕیان بکـات، کەسانێك پێش ئێوە موسوڵمان بوون و ئێـوەش لـە کەسـانێکی تـرن ئەگـەر دەسـتی پێـوە بگرن ئەوە دەگەنە کەسانی پێش خۆتان و ئەگەر بیفەوتێنن ئەوانەی دوای خۆتان پێشتان دەکەون.

ئـەوانیش هـاتن بـە دەم داواکەیـەوە و پاشـان هەنـدێ دێـرە هـۆنراوەی لـە شـێوەنی پێغەمبەری خواداﷺخوێندەوە:

ان حزني على الرسول طويل	ذاك مني على الرسول قليل
بكت الارض والسماء عليه	وبكاه خديمه جبريل

واتە: بەکۆچی پێغەمبـەر خەفـەتم زۆر دوور و درێـژە و ئـەوەش بـۆ ئـەو هـەر زۆر کەمـە، زەوی و ئاسمان بۆ ئەو گریا، جوبرەئیلی خزمەتچیشی گریا.

85ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو (٤:١٥٧).

عبدالله کوڕی مالك ئەرحەبیﷺهاوەڵی پێغەمبەری خواﷺبوو خاوەنی کۆچ و چاکەیە لە ئاینەکەیدا، خەڵکی هەمادان لێی کۆبوونەوە ئەویش وتی: ئەی خەڵکی هەمادان، خۆ ئێوە محمدتان نەپەرستووە، ئێوە خوای محمدتان پەرستووە کە خوایەکی زیندووە و نەمرە، ئەوەندە هەیە ئێوە گوێڕایەڵی پێغەمبەرەکەی بوون لە گوێڕایەڵی خوادا، بزانن ئەمە لە ئاگر دەتانپارێزێت، خوایش هاوڕێکانی لەسەر گومڕایی کۆ ناکاتەوە پاشان ئەم دێرە شیعرەی وت:

لعمري لئن مات النبی محمد	لما مات یا ابن القیل رب محمدٍ
دعاه الیه ربه فاجابه	فیا خیر غوريّ و یا خیر منجد

واتە: بە خوا ئەگەر پێغەمبەر محمد مردبێت، ئەوا خوای محمد نامرێت.

خوا بانگی کرد ئەو چوو بە دەمیەوە، ئەی چاکترینی توهامە و نەجد.

شەرحەبیلی کوڕی سمط و کوڕەکەی لە ناو (بەنی معاویە)ی کندیەکان کاتێك بەگشتی ڕایان هاتە سەر ئەوەی زەکات نەدەن ڕوویان تێکردن و وتیان: «زۆر ناشرینە بۆ ئازادەکان گوێزانەوە، ڕێزداران پەیوەست دەبن بە شتی لاوازەوە و خۆیان بە دوور دەگرن لەوەی بڕۆن بەرەو شتێك لەو ڕوونتر بێت، ئەمەش لە ترسی عەیبە و حەیاچوون، ئەی چ جای گوێزانەوە لە شتێکی چاك و جوان ڕاستیەوە بۆ ناڕەوایی بۆگەن، خوایە تۆ ئاگاداری ئێمەی نایەینە سەر قسەی هۆزەکەمان لەو مەسەلەیەدا و بۆیە لەگەڵ زەید و ئومرولقەیسدا هۆزەکەیان بەجێ هێشت، ئەو دوانە پێیان وت ئەمشەو مەیەڵە خەڵکی هۆزەکەت بخەون چونکە لەم لاو لەو لاوە خڵتە و خاشی هۆزەکان و هەندێ لار و لۆری حەزرەمەوت یەکیان گرتووە و ئەگەر وا نەکەیت خەڵکانی هۆزەکەت دەڕۆنە ناویان و لە ئێمە جیادەبنەوە، ئەویش بە قسەی کردن و ئەو شەوە شەونخونی بە هۆزەکەی کرد تا بەیانی.

کۆبوونەوە و چوون بۆیان دەبینن بە دەوری ئاگرێکدا دانیشتوون، ئەوانیش دایان بەسەر بەنی عەمر و بەنی معاویەدا کە ژمارەیان و تفاقیشیان زۆر بوو، لە پێنج لاوە بۆیان چوون و هەر چوار پاشاکەی کیندە و خوشکەکەشیان عەممەردە کوشت و ژمارەیەکی زۆری خەڵکیان کوشت و ئەوی تری تا پێیان کرا ڕایان کرد و زیادی کوڕی لەبید بە ماڵ و

دەستکەوت و کەنیزەکێکی زۆر و سەرکەوتوانە گەڕایەوە.[86]

* کەرامەتی دۆستانی خودا:

کاتێك (ڕەشەی عەنەسی) دەستی ڕۆیشت لەسەر یەمەندا و پاگەندەی پێغەمبەرایەتی دەکرد، ناردی بەدوای (ابو مسلم خولانی) خوای لێ ڕازی بێت و کاتێك هاتە لای پێی وت: ئایا شایەتی دەدەیت کە من پێغەمبەری خوام؟ وتی: نایبستم، پێی وت: ئەی شایەتی ئەدەیت محمد پێغەمبەری خوا بێت؟ وتی: بەڵێ، چەند جارێك ئەمەی لێ دووبارە کردەوە و ئەو هەر قسەکەی یەکەمجاری دەکردەوە، ئەویش فەرمانی دا ئاگرێکی گەورەیان بۆ کردەوە و خستیانە ناویەوە، بەڵام نەسوتا!.

بۆیە جەماعەتەکەی پێیان وت: بەرەڵای بکە، ئەمە سەر لە شوێنکەوتوەکانی تۆ تێك ئەدات و (ڕەشەیش) بەرەڵای کرد و پێی وت ئەم ناوچەیە بەجێ بهێڵە و ئەویش ڕۆیشت بۆ مەدینە و لەو کاتەدا پێغەمبەری خواﷺ کۆچی دوایی کردبوو، ئەبو بەکرڕضي الله عنه کرابوو بە جێنشینی، حوشترەکەی نەواند و چووە مزگەوت و دوو ڕکات نوێژی دابەست و عومەری کوڕی خەتابڕضي الله عنه چاوی پێی کەوت، چوو بۆلای، پێی وت: خەڵکی کوێیت؟ وتی: یەمەن، وتی: ئەو پیاوەی کە (ڕەشەی درۆزن)خستیە ناو ئاگرەوە چی بەسەر هات؟ وتی: ئەوە (عبدالله کوڕی سوب) بوو، عومەر وتی: بۆ خاتری خوا خۆ ئەو کەسە تۆیت وانیە؟ وتی: بەو خوایە ئەو کەسە منم، عومەر باوەشی پیاکرد و گوشاردی بە خۆیەوە و دەستی کرد بە گریان.

پاشان بردی و لە نێوان خۆی و ئەبو بەکردا داینیشاند وتی: سوپاس بۆ ئەو خودایەی نەیمراندم تا لە ناو ئومەتی محمدﷺ کەسێك هەڵکەوت وەك ئیبراهیم پێغەمبەری خوا.[87]

ئەمەش کەرامەتێك بوو لە کەرامەتی بەندەیەکی پیاو چاك، کە سنووری خوای پاراست و لەبەر خوا خەڵکی خۆش دەویست و لەبەر ئەویش ڕقی لە خەڵك دەبوو، لە هەموو کارێکیدا پشتی تەنها بەو دەبەست بۆیە خوای گەورە یارمەتی دا لە قسەو کرداریدا و ئاسایش و دڵ ئارامی پێ بەخشیووە، خوای گەورە ئەم ڕێز و کەرامەتەی لەسەر دەستی نواندووە و خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿أَلَآ إِنَّ أَوۡلِيَآءَ ٱللَّهِ لَا خَوۡفٌ عَلَيۡهِمۡ وَلَا هُمۡ يَحۡزَنُونَ ﴿٦٢﴾ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَكَانُواْ يَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ لَهُمُ ٱلۡبُشۡرَىٰ فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَفِي ٱلۡأٓخِرَةِۚ لَا تَبۡدِيلَ لِكَلِمَٰتِ ٱللَّهِۚ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلۡفَوۡزُ ٱلۡعَظِيمُ﴾ (یونس: ٦٢ ـ ٦٤).

86ـ الكامل في التأريخ (٢:٤٨).

87ـ اسد الغابة (٦:٣٠٤)، الإستيعاب (٤:١٧٥٨).

*** لێبووردەیە لە لای ئەبو بەکری الصدیقرضي الله عنه:**

ئەبوبەکررضي الله عنه زۆر دووربین بوو، بیریکی تیژی هەبوو، تێڕوانینی هەبوو بۆ سەرئەنجامی کارەکان، بۆیە توند و تیژی لە شوێنی خۆیدا بەکار هێناوە، لێبووردنیش لە کاتی پێویستدا، سوور بوو لەسەر ئەوەی هۆزە پەرش و بڵاوەکان لە ژێر ئاڵای ئیسلام کۆ بکاتەوە.

لە سیاسەتە ژیرانەکانی لەگەڵ سەرۆك هۆزە سەرکەشەکانی ناو پاشگەز بووەکاندا بە کاری هێنا کەی لێیان خۆش بوو، دوای ئەوەی گەڕانەوە سەر ڕاستی کاتێك هۆزە هەڵگەڕاوەکانی یەمەنی خستەوە ژێر ڕکێفی ئیسلام، هێز و دەسەڵاتی ئیسلامی پیشان دانەوە و هۆزەکان دانیان بە هەموو ئەو شتانەدا نایەوە کە لێی پاشگەز بوونەوە، سەریان شۆڕ کرد بۆ دەوڵەتی ئیسلام، گوێڕایەڵی خەلیفەی پێغەمبەری خوایان کردەوە.

لەم کاتەدا ئەبوبەکررضي الله عنه وای بە باش زانی سیاسەتی دڵ ڕاگیرکردن بەکاربێنێت و بەکارهێنانی هێزی لەگەڵیاندا خستە ئەو لاوە، بەڵکو نەرم و نیانی سۆز و بەزەیی نواند بەرامبەریان، هەموو سزایەکی لەسەر هەڵگرتن، بە نەرمی لەگەڵیان دوا، کەسایەتی و دەسەڵاتی کەی بە ئەو پیاوانەی بەکارهێنایەوە لە ناو هۆزەکانیاندا بۆ خزمەتکردنی ئیسلام و موسوڵمانان.[88]

لە هەڵەکانیان خۆش بوو، چاوپۆشی لێ کردن، ئەمەی کرد لەگەڵ قەیسی کوڕی یەغوسی مرادی و عەمری کوڕی مەعدی یەکرب، کە ئەوانە لە سوارچاك و کەڵە پیاوانی ناو عەرەب بوون، ئازا و دلێری ناویان بوو، پێی ناخۆش بوو پیاوانی وای لە دەست دەربچێت و ویستی بیانکاتەوە خزمەتکاری ئیسلام و لەڕاڕایی نێوان ئیسلام پاشگەز بوونەوە نەجاتیان بدات، بۆیە ئەبو بەکررضي الله عنه بە عەمری وت: ئایا شورەیی نیە بۆت هەموو ڕۆژێك یان شکاویت یان یەخسیریت؟ ئەگەر پشتی ئەم ئاینە بگریت خوای گەورە بەرزت دەکاتەوە، عەمریش وتی: ئەوەی ڕوویدا ڕۆیشت، لەمەو لا وا دەکەم و ناگەڕێمەوە سەر ڕێگەی هەڵگەڕانەوە، ئەبو بەکریش بەرەڵای کرد، عەمریش تا مردن پاشگەز بوونەوەی بەسەردا نەهات بەڵکە موسوڵمان بوویەوە و بە موسوڵمان بوونەوەیەکی زۆر باش، خوایش سەری خست و ڕۆڵێکی گرنگی هەبوولەجەنگە ڕزگاریخوازەکاندا ـ الفتوحات ـ قەیسیش پەشیمان بوویەوە لەسەر ئەو کارەی کردبووی و ئەبو بەکریشرضي الله عنه ئازادی کرد.

ئازادکردنی و لێبووردنی صدیقرضي الله عنه لەم دوو پاڵەوانەی عەرەب لە یەمەن کاریگەریەکی قووڵ و گەورەی هەبوو، کە بە هۆیەوە ئەبو بەکررضي الله عنه دڵی کەسانێکی زۆری پاشگەز بووانی

88ـ تأريخ الدعوة الى الإسلام (لا: ٢٥١).

هۆزەکانیان بهێنێتەوە ئیتر لەبەر خوا بووبێت یان لە ترساندا، لە ئەشعەسیش خۆش بوو،[89] ئا بەو جۆرە صدیقﷺ توانی دڵیان کەمەند کێش بکات و لە داهاتوودا ببونە هۆی سەرکەوتنی ئیسلام و هێزی موسوڵمانان و لەم بوارەدا دەستێکی گەورەیان هەبوو.[90]

ئامۆژگاری صدیقﷺ بۆ عەکریمە و لێپرسینەوەی مەعاز:

ئەبوبەکری صدیقﷺ کاتێك عەکریمەی بەسوپاکەیەوە نارد بۆ سەر موسەیلەمەو دوابەدوایشی سوپای شەرحەبیلی کوڕی حەسەنەی نارد بۆ هەمان شوێن، عەکریمە پەلەی کرد، هۆزی بەنو حەنیفەیش بەرەنگاری بوونەوە و تێکیان شکاند، عەکریمە نامەیەکی نووسی بۆ خەلیفە هەواڵی شکستیەکەی خۆی پێیدا، ئەبوبەکریش بۆی نووسی: ئەی کوڕی دایکی عەکریمە، نە بمبینە و نە ئەمەوێت بتبینم و نەیەیتەوە بەو حاڵەوە موسوڵمانان بتۆقێنیت، خۆت بگەیەنە سوپای حوزەیفە و عەفرەجە و بەیەکەوە بجەنگن لەگەڵ خەڵکی عومان و مەهەرە، ئەگەر پێویستیان پێت نەما تۆ بکەوە ڕێ بە خۆت و سەربازەکانتەوە و داتان بە هەر ناوچەیەکدا داوای موسوڵمان بوونیان لێ بکەن تا دێتە لای موهاجیری کوڕی ئەبی ئومەییە لە یەمەن و حەزرەمەوت.[91]

ئەوەی تێبینی دەکەین ئەوەیە کە کاتێك ئەبو بەکرﷺ سوپای نارد بۆ جەنگ لەگەڵ هەڵگەڕاوەکاندا و بە تایبەت لەگەڵ موسەیلەمە دوو سوپای نارد یەکەمیان بە سەرکردایەتی عەکریمەﷺ و دووەمیان بە سەرکردایەتی شەرحەبیلی کوڕی حەسەنەﷺ ئەمەش بەڵگەیە لەسەر شارەزایی وردی صدیقﷺ دەربارەی هێرشی دوژمنان و ڕادەی بەرەنگاری خۆگرتنیان، کاتێك عەکریمە پەلەی کرد لە شەڕکردن لەگەڵ موسویلەمەدا و بەو جۆرە تێکشکا و ئەبو بەکرﷺ نامەی بۆ نارد و تیایدا پێی وت: نەتبینم و نەمبینی بەو حاڵەتەوە نەگەڕێیتەوە تا ترس نەکەوێتە دڵی خەڵکی، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر شارەزایی و لێهاتوویی صدیقﷺ لە بارەی جەنگدا، چونکە پاراستنی ورەی سوپا کاریگەری گەورەی هەیە لەسەرەنجامی جەنگ، ئەگەر ئەو سەربازە تێك شکاوانە بگەنە سوپاکانی تر کە بۆ جەنگ بەڕێ کەوتبوون، بەتایبەتی ئەگەر هەواڵی شکانەکەیان و بە هێزی و جەربەزەیی سوپای دوژمنانیان پێ بدەن،[92] بەم جۆرە دووربینی صدیق لە بواری جەنگدا بەڕوونی دیارەو عەکریمە و سوپاکەی بە پەلە نارد بۆ جێیەکی تر و لەوێ سەرکەوتنی چاکیان بەدەست هێنا و ورەی خۆ و سوپاکەشی بەرز بوویەوە.

89ـ تأريخ أول الخلفاء، شرقاوي (لا: ١١٥ـ١١٦).
90ـ تأريخ الدعوة الى الإسلام (لا: ٢٥١).
91ـ الكامل في التأريخ (٢:٣٤)، البداية والنهاية (٦:٣٣٤).
92ـ التأريخ الإسلامي للحميدي (٩:٨٣).

کاتێك مەعاز لە یەمەن گەڕایەوە بۆ مەدینە و صدیقچووە پێشوازی و عادەتیشی وا بوو چاودێری لێپرسینەوەی فەرمانڕەواکانی خۆی دەکرد پاش تەواوبوونی کارەکانیان و گەڕانەوەیان، بە مەعازی وت: ئامادەی لێپرسینەوەت لەگەڵدا بکەین؟ مەعازیش وتی: دوو لێپرسینەوە هەیە، لێپرسینەوەی خوا و لێپرسینەوەی ئێوە ؟دەی سا سوێند بەخوا ئیتر هێچ پۆستێکتان بۆ بەڕێوە نابەم.[٩٣]

یەکگرتنەوەی یەمەن و ڕوون بوونەوەی ئیسلام لە لای دانیشتوانی و گوێڕایەڵیان بۆ خەلیفە:

پاش تەواو بوونی جەنگی هەڵگەڕاوەکان و یەمەن هەمووی یەکی گرتەوە لە ژێر یەك سەرکردایەتی مەرکەزی مەدینەی پایتەختدا، یەمەنیان دابەشکرد بۆ چەند بەشێکی ئیداری نەك دابەشکردنی خێڵایەتی و کرا بە سێ بەشی ئیداریەوە: صەنعا، جوند، حەزرەمەوت.

ئیتر وەك جاران خێڵایەتی دەمارگیری پێوە دیارنەبوو لە دیاریکردنی سەرکردەو فەرمانڕەواکاندا، تەنها خێڵایەتی و هۆزەکان وەك بنکەیەکی سەربازی وا بوون نەك بنکەی سیاسی، ئیتر پێوەری قبوولٌ کراو پێوەری ئیمانی بوو: کە لە خواترسان، دڵسۆزی، کردەوەی چاك بوو.[٩٤]

یەمەن یەکجاری لە دیمەن و دیاردەی پاشماوەکانی هاوەڵ پەیداکردن (الشرك) پاك بوویەوە، هاوەڵ پەیداکردن لە وتەدا، لە کرداردا و لە بیرەباوەڕدا، هەستیان بەوە کرد، کە پلەوپایەی پێغەمبەرایەتی زۆر لەوە گەورەترەکە هەر کەسێك لە خۆیەوە و بۆ مەبەستی خۆی، خۆی بە پێغەمبەر بزانێت.[٩٥]

لەوەش دلنیابوون کە بیر و باوەڕ لەگەڵ تەماح کاریدا یەك ناگرێتەوە، ئیسلام و سەردەمی نەفامی یەك ناگرنەوە، ئەوەیان بۆ دەرکەوت لە ڕێگەی خوێن ڕشتن و ئێش و ئازار و پەشیمانیەوە، لە هەدوو لا خەڵکێکی زۆر کوژرا و لەوانەوە پەندی باش وەرگیرا.[٩٦]

ئەوانەی لەوە و پێش پاشگەز بووبوونەوە گەڕانەوە بۆ لای ئیسلام و هیوایان وا بوو خوا لێیان خۆش بێت و لە سەردەمی عومەری کوڕی خەتتابدا ڕێگەیان پێدرا لە ڕیزەکانی سوپای ئیسلامدا جیهاد بکەن و کۆمەڵێك سەرکردەی یەمەنی دەرکەوتن لەجەنگە ڕزگایخوازەکانی ئیسلامدا کە لە ڕووداوەکانی پاشگەز بوونەوەدا گۆش بوون و پێی گەیشتن

93- عیون الاخبار (١٢٥:١).
94- الیمن في صدر الإسلام (لا: ٢٩٠).
95- الخلافة الراشدة والخلفاء الراشدون، یوسف علي (لا: ٣٩).
96- ظاهرة الردة، محمد بریغش (١٥٩).

و لەسەر ئیسلام جێگیر بوون وەك جەریری کوڕی عبداللە ی زی کلاعی حمیری و مەسعودی کوڕی عەکی و کەسانی تریش.

ئەم سەرکردانە ڕۆڵی بەرچاویان هەبوو لە خەڵکە ڕزگایخوازەکانی ئیسلامدا و هەروەها لە ئاوەدان کردنەوەی شارە نوێیەکان وەك بەصرە و کوفە لە عێراق و فەستات لەمیصر، هەروەها کەسایەتی یەمەنی ناودار هەڵکەوتن کە لە یەمەن و دەرەوەی یەمەنیش دەکران بەوالی و قازی وەك حەشکی کوڕی عبدالملك و سەعیدی کوڕی عبداللە الاعرج و شەرحەبیلی کوڕی سەمت ی کیندی و کەسانی تریش.[97]

یەمەن بە تەواوی لەگەڵ دەوڵەتی ئیسلامیدا جۆش درایەوە ئیتر لەگەڵ فەرمانڕەواکانی ناو خۆیانیان ڕاستەوخۆ لەگەڵ پایتەختدا لە مەدینە، بۆیە هەر کە خەلیفە بانگی کردن بۆ بەشداری جیهاد بە خێرایی لە هەموو دڵێکیانەوە هاتن بە دەم داواکەیەوە (هەروەك لە لاپەڕەکانی داهاتوودا پشت بە خوا بە درێژی باسیان لێوە دەکەین) لە ناو ڕووداوە دڵتەزێنەکانی پاشگەز بوونەوەدا گەورە بوو بوون و هەر ئەو وای لێ کردبوون زۆر پەیوەست بوون بە سەرکردایەتیەوە، لەبەر ئەوە ئاسایش تەواو بەرقەرار بوو لە ناویاندا و بوون بە باشترین پشت و پەنا بۆ ئیسلام و موسوڵمانان.

١ ـ قەڵاچۆکردنی ئاشووبی (طليحة الاسدي):

(تولەیحە) سێیەمین پێغەمبەری درۆ بوو کە لە سەردەمی ئیسلامدا و لە دوا ساتەکانی ژیانی پێغەمبەری خواداﷺسەری هەڵدا و ناوی تولەیحەی کوڕی خویلدی کوڕی نەوفەل کوڕی نەزلەی ئەسەدی یە لەساڵی نۆیەمی کۆچی کە بە وەفدەکان نازناوی دەرکردووە لەگەڵ شاندەکەی هۆزەکەیدا هاتن بۆ مەدینە و لەبەردەمی پێغەمبەری خوا موسوڵمان بوونی خۆیان ڕاگەیاند، بەڵام منەتیان بەسەر پێغەمبەردا کرد وتیان: کەست نەناردووە بە دواماندا و ئێمە خۆمان هاتووین و موسوڵمان بوونی خۆمان ڕادەگەیەنین!

خوای گەورە لە وەڵامیاندا ئایەتی دابەزاند و وتیایدا فەرمووی: ﴿ يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُل لَّا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُم بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴾ (الحجرات: ١٧)، واتە: ئەیانەوێت منتبارت بکەن بەوەی موسوڵمان بوون؟! پێیان بڵێ ئەی محمدکە منەتی موسوڵمان بوونی خۆتان مەکەن بەسەرمدا بەڵکو خوای گەورە منەت دەکات بەسەرتاندا کە ڕێگەی ئیمانی پێ پیشان داون ئەگەر ئێوە ڕاست دەکەن.

97ـ اليمن في صدر الإسلام (لا: ٢٩١).

بەڵام هەر شاندەکەی بەنی ئەسەد گەڕانەوە (تولەیحەی ئەسەدی) پاشکەز بوویەوە و پاگەندەی پێغەمبەرایەتیشی دەکرد،[98] لە سەمرا کە ناوچەیەك بوو لەو وڵاتە سەربازگەی دروست کرد و خەڵکێکی سادە شوێنی کەوتن و یەکەم شت کە خەڵکی گومڕاکرد شوێنی کەون ئەوە بوو جارێکیان لە سەفەرێکدا دەبن و ئاویان لێ دەبڕێت و خەڵکەکەی چوار دەوری زۆر تێنویان دەبێت، ئەویش پێیان دەڵێت: سواری ئەعلال[99] ببن، چەندان میل ببڕن بە ئاوی زوڵاڵ دەگەن،[100] کە بەو شێوەیەیان کرد ئاویان دەست کەوت و ئەوەش وای لە عەرەبە دەشتەکیەکان کرد کە دووچاری ئەو ئاشووبە ببن.

یەکێك لە خەڵەفاویەکانی ئەوە بوو سوژدەی لابرد لە ناو نوێژدا و وای بە خەڵکی دەگەیاند کە وەحی لە ئاسمانەوە بۆ دێت، یەکێك لەو قسانەی ڕێکی خستبوو کە گوایە لە ئاسمانەوە بۆی دابەزیووە: (الحمام، واليمام، والصّرد الصّوام، قد صمن قلبكم باعوام، ليبلغن ملكنا العراق والشام).[101]

لە خۆی بایی بوو، دەسەڵاتی گەورە بوو، زۆری پەیدا کرد، پێغەمبەری خوﷺ ضراری کوری الازور الاسدیرضي الله عنه بەسوپایەکەوە نارد بۆ سەرکوت کردنی، بەڵام (ضرار) لەئاستی ئەوەدا نەبوو سەرکەوێت بەسەریدا، بۆیە لەگەڵ تێپەڕبوونی ڕۆژاندا دەسەڵاتی زیاتر دەبوو بەتایبەت پاش ئەوەی هەردوو هۆزی هاوپەیمان ـ ئەسەد و غتفان ـ باوەڕیان پێ هێنا تەواو بەهێزتر بوو.[102]

(دائرة المعارف الاسلامية) دەڵێت: دەگێڕتەوە کە شیعری ڕێکخستووە و لە ناو جەرگەی شەڕ و کوشتاردا وتاری بۆ هاتووە، وادیار بوو،کە بەڕاستی سەرکردەیەکی خێڵەکی سەردەمی نەفامی سەرکەوتوو بوو، ئەم ڕەوشتە تایبەتمەندیانەی تیا کۆ بووبوویەوە: (فالچی، شاعیر، وتاربێژ، جەنگاوەر).[103]

لەم دەقەوە بۆنی پیاهەڵدان و وەسفی شاراوەی(تایحە)دێت لە لایەن گەورەترین کەشکۆڵەوە، لە ڕوانگەی ئەوە سەرکردەیەکی خێڵەکی نموونەییەکە بە ئاسایی شیعری بۆ هاتووە وتاربێژیش بووە، ئەو دوو شتەش گرنگترین شت بووە کە عەرەب لەو کاتەدا هەوڵیان بۆ داوە، ئەمەش شتێکی سەیر نیە بۆ ئەم کەشکۆڵە گەورەیە کە ژێر بە ژێر (بلۆك دان لە ئیسلام) ڕەوشتی بووە، ئیتر زانینی (تولەیحە) موسوڵمان بووەتەوە یان نەیزانیبێت.

98ـ أسد الغابة (٣:٩٥).
99ـ إعلال: ناوی ئەسپەکەیەتی.
100ـ اركبوا اعلالا واضربوا أميالا تجدوا زلالا
101ـ البداية والنهاية (٦:٢٢٦).
102ـ أسد الغابة (٣:٩٥).
103ـ دائرة المعارف الإسلامية مادة (طليحة).

پێغەمبەری خواﷺ لە دونیا دەرچوو بەڵام تولەیحە نەکەوت بە لایەکدا،[١٠٤] ئەبو بەکری صدیقﷺ کاروباری خیلافەتی گرتە دەست و دەستی کرد بە سازکردن و ناردنی لیوا سەربازیەکان بۆ جەنگ لەگەڵ هەڵگەڕاوەکان یەکێك لەوانەش تولەیحە بوو، صدیقؓ بە سەرکردایەتی خالیدی کوڕی وەلیدؓ سوپایەکی بۆ خستە ڕێ، ئیمام ئەحمەد ڕیوایەتی دەکات کە کاتێك ئەبو بەکری صدیقؓخالیدی ڕاسپارد کە سوپا بخاتە ڕێ دژی پاشگەز بووان وتی: لە پێغەمبەری خوام بیستووە کە فەرموویەتی: ((نعم عبدالله واخوالعشیرة خالد بن الولید، سیف من سیوف الله سلّه الله علی الکفار والمنافقین)).[١٠٥] واتە: چەند باشە بەندەی خوا و برای باڵڕاستی هۆز - خالیدی کوڕی وەلید- ئەو شمشێرێکە لە شمشێرەکانی خوا کە لە دژی بێ باوەڕ و دوو ڕووەکان هەلێکێشاوە.

خالید گەیشتە (ذي القصة) و لەوێ صدیق ماڵئاوایی لێ کرد و پەیمانی پێدا کە خۆت و فەرماندەکانت لە خەیبەر دەبینمەوە، ئەمەی بۆیە دەرخست تا عەرەبە دەشتەکیەکان بترسێنێت، فەرمانی پێدا یەکەم جار لە (تولەیحەی ئەسەدی)ەوە دەست پێبکات و پاشان بڕوات بۆ بەنی تەمیم.

(تولەیحە) لە ناو هۆزەکەی خۆیدا (اسد)و (غتفان)دا بوو، هۆزی عەبس و زوبیانیش هاتنە ڕیزیانەوە، ناردیشی بە دوای بەنی جەدیلە و هاناشی بۆ هۆزی (تەی) و ئەوانیش هەرچی سواریان لەبەر دەستدا بوو بە خێرایی بۆیان نارد.

ئەبوبەکریشؓ پێش خالید عەدی کوڕی حاتەمی تەی ناردبۆ ناو هۆزەکەی و پێی وت: فریای هۆزەکەت بکەوە تا شوێن (تولەیحە) نەکەون و خۆیان لە ناو نەبەن، عەدی خۆی گەیاندە ناو هۆزەکەی و داوای لێ کردن پەیمان بە ئەبو بەکری صدیق ببەستن[106] و بگەڕێنەوە بە لای خوا، ئەوانیش بێ شەرمانە وتیان: ئێمە هەرگیز بەیعەت و بەڵێن بە بەچکەی حوشتر نادەین، مەبەستیان ئەبو بەکر بووؓ، ئەمیش لە وەڵامدا پێی وتن: سوێند بە خوا بە سوپایەکی واوە دەدات بە سەرتاندا واتان لێ دەکات کە بزانن کە ئەو گەورەترین کەڵە پیاوە.

بەڵام عەدی کۆڵی نەدا و هەر هەوڵی لەگەڵدان و شێر و ڕێوی زۆری بۆ باسکردن تا نەرم بوون، خالیدیش بە خۆی و سەربازەکانیەوە گەیشتنە ئەوێ لە پێشەوەی پشتیوانان ئەم پیاوانەی لەگەڵدا بوو: (سابت بن قیس بن شماس) و هەردوو سوار چاك (سابت کوڕی اقرم) و (عەکاشەی کوڕی محصن)ی خستە پێشەوە.

104ـ حرکة الردة، العتوم (لا: ٧٨).

105ـ مسند الامام أحمد (١:١٧٣)، شێخ أحمد شاکر دەڵێ (إسنادە صحیح).

106ـ ترتیب وتهذیب البدایة والنهایة، خلافة أبي بکر، د. محمد صامل السلمي (لا:١٠٢).

تولەیحە خۆی و براکەی سەلمەی ناو بوو هاتنە دەرەوە لە ڕیزەکان بۆیان دەست نیشان کرد بەشەڕە شمشێر و عەکاشە حیبالی کوڕی تولەیحەی کوشت و تولەیحەیش پەلاماری عەکاشەی داو شەهیدی کرد، سابتیش لەسەر دەستی سەلەمەی برای تولەیحە شەهید بوو.

خالیدی کوڕی وەلید و سەربازەکانی هاتنە سەر تەرمەکانیان دەبینن شەهید کراون و موسوڵمانان بەو کارە زۆر دڵ گران بوون، خالیدی کوڕی وەلید لای کردەوە بە لای هۆزی (تەی)دا بەڵام عەدی کوڕی حاتەم هاتە ڕێگەی و وتی: تەنها سێ ڕۆژ مۆڵەتم پێ بدە چونکە بەڵێنیان پێ داوم وەختێك سەربازەکانیان لای تولەیحە گەڕانەوە دێنە ڕیزی سوپای ئیسلام چونکە ئەترسن ئەگەر تولەیحە بزانێت ئەمان موسوڵمان بوونەتەوە سوارچاکەکانی (تەی) کە لەبەر دەستیدان دەکوژێت، ئەوە بوو پاش سێ ڕۆژ بە (٥٠٠) جەنگاوەرەوە هاتنەوە و پەیوەندیان کرد بە سوپاکەی خالیدەوە.

پاشان ویستی سەرکوتی بەنی جەدیلە بکات دیسان عەدی پێی وت: ئەی خالید چەند ڕۆژێك مۆڵەتم بدە با بچمە ناویانەوە بەڵکو خوا ئەوانیش بپارێزێت وەك (تەی) پاراست، عەدی هاتە ناویانەوە و بەردەوام قسەی بۆ کردن تا شوێنی کەوتن و هەواڵی موسوڵمان بوونەوەی بۆ هێنایەوە و هەزار چەکداریان هاتە ناو سوپای ئیسلامەوە بەو شێوەیە (عەدی کوڕی حاتەم) باشترین ڕۆڵە و پیرۆزترین کەس دەرچوو بۆ هۆزەکەی.[107]

أ- جەنگی بوزاخە و سەرکەوتن بەسەر (بەنی ئەسەد)دا:

خالیدی کوڕی وەلید کەوتە ڕێ تا گەیشتە ناوچەی (ئەجەد و سلمی) لەوێ لە شوێنێکدا کە بوزاخەیان پێ دەوت لەگەڵ سوپای (تولەیحە)دا بە یەك گەیشتن، کۆمەڵێکی زۆر لە عەرەبە دەشتەکیەکان بە دەوریاندا وەستابوون تا بزانن سەرکەوتن بۆ کێیە، (تولەیحە)یش بە خۆی و چەکدارەکانی و ئەوانەشی لەم لا و لەو لاوە هاتبوونە ناویانەوە ئامادە بوو، (عیینەی کوڕی حیصن)یش بە خۆی و حەوت سەد جەنگاوەری هۆزەکەیەوە - بنی فزارە- وەلە پشتی تولەیحەوەئامادە بوو و خەڵکەکە ڕیز بوو، (تولەیحە)یش عەباکەی دابوو بەسەر خۆیدا و دانیشتبوو گوایە وەحی بۆ دێت!! چاوەڕوانی وەحی دەکرد! عیینە دەستی کرد بە جەنگ لەگەڵ سوپای موسڵمانان تابێتاقەت بوو و هاتەوە بۆ لای تولەیحە و ئەو هەر خۆی داپۆشیبوو لێی پرسی: جوبرەئیل نەهات بۆ لات؟ ئەویش دەیوت نەخێر، ئەو دەستی دەکردەوە بە شەڕ و دووبارە دەهاتەوە و دەیپرسی و بۆ جاری سێیەم پێی وت: جوبرەئیل دانەبەزی بۆ لات؟ وتی: بەڵێ، وتی: ئەی چی پێ وتی؟

107ـ البداية والنهاية (٦:٣٢٢).

ووتی: پێی وتم: ((ان لك رحی كرحاه، حدیثا لا تنساه)) و عەیینەیش تورە بوو وتی: وایە خوای گەورە دەزانێت تۆ قسەیەكت هەیە بیرت ناچێتەوە! پاشان ڕووی كردە بەنی فەزارە و پێیانی وت: بڕۆنەوە و هەموویان ڕایان كردەوە و خەڵكەكەش پشتی تولەیحەیان بەردا، هەر كە موسوڵمانەكان گەیشتن خێرا سواری ئەسپەكەی بوو ژنەكەشی كە ناوی (نەوار) بوو بە سواری حوشترێكەوە بەرەو شام هەڵاتن و تاقمەكەشی بڵاوەیان كرد و خوای گەورە كۆمەڵێكی لە تاقمەكەی بە كوشت گەیاند.[108]

ئەبوبەكرﷺكاتێك هەواڵی سەركەوتنی خالید و سوپای ئیسلام و شكانی تاقمەكەی (تولەیحە) و دار و دەستەكەی پێ گەیشت نامەیەكی بۆ خالید نووسی و پێی وت: ئەم بەخششە چاكانەی خوا زیاتر بێت بەسەرتەوە، لە خوا بترسە و لە ئیش و كارەكانتدا چونكە خوای گەورە لەگەڵ چاكەكاران و لە خوا ترساندایە، كارەكانت بە هەند بگرە و نەرمی و خاوی نەنوێنیت، گەیشتیە هەر بێ باوەڕێك كە دەستی چووبووە خوێنی هەر موسوڵمانێك بەو جۆرەی پێ بكەرەوە و لەوانەی گرتووتن هەر كامیان دەزانیت وا باشترە بیكوژیت بیكوژە.

خالیدیشﷺ بۆ ماوەی مانگێك لە بوزاخە مایەوە و هەر بەم لاوبەو لادا بە سوپاكەیەوە دەگەڕا تا ئەو كەسانە بگرێت كە صدیق لە نامەكەیدا داوای لێ كردبوو، بۆ ماوەی یەك مانگ بەردەوام دەگەڕا بەدوای ئەوانەی ئەو موسڵمانانەیان شەهید كردبوو كاتی خۆی، كە لە ناویاندا بە موسڵمانەتی مابوونەوە، هەندێكیان بەئاگر سوتاند و هەندێ تریش بە بەرد پانكردنەوە و هەندێكیشیانی بە كێوی بەرزەوە فڕێ دەدایە خوارەوە، ئەمانەشی بۆیە كرد ئەو عەرەبانەی لە دوورەوە پاشگەز بوونەتەوە پەند وەربگرن و واز بهێنن.[109]

ب ـ شاندی (بەنی ئەسەدو غەتەفان) بۆ لای ئەبوبەكرﷺ و فەرمانی صدیق دەربارەیان:

شاندی بوزاخە كە لە نوێنەرانی (ئەسەدو غەتەفان) پێك هاتبوون، هاتن بۆ لای خەلیفە و داوای ئاشتیان لەگەڵ كرد، ئەبو بەكریش لە نێوان دوو بڕیاردا سەرپشكی كردن وتی: یان شەڕی ماڵ وێرانكەر یان پلانی سەر شۆڕ كەر، تیان ئەی جێنشینی پێغەمبەری خوا شەڕی ماڵ وێرانكەرمان زانی ئەی پلانی سەر شۆڕكەر چیە؟وتی: لەچەكەكانتان و ولاخەكانتان داتان بڕنین وسەركزبكەن ودوای حوشترەكانتان بكەون، بەو شێوەیەی خوای گەورە شتێكتان پیشانی خەلیفە و موسوڵمانان بدات تا بەهۆیەوە لێتان ببوورن، ئەوەی لێتان

108ـ البدایة والنهایة (٦:٣٢٢).
109ـ هەمان سەرچاوە و لاپەڕەی پێشوو.

داگیر کردووین بماندەنەوە و ئەوەشی لێمان گرتوون ناتان دەینەوە، شایانی بدەن کوژراومان لە بەهەشتدایە و کوژراوتان لەئاگری دۆزەخدان، ئێوەش خوێنی کوژراومان ببژێرن و ئێمەش هی ئێوە نابژێرین، لەوێدا عمر وتی: کە دەڵێی خوێنی کوژراومان بدەن! کوژراوی ئێمە خوێنیان نیە چونکە لە پێناوی خوادا کوژراون، بۆیە عمر نەیهێشت خوێن بدەن و لە جاری دووەمدا پاش قسەکانی صدیقﷺوتی: ڕایەکانت زۆر جوان و شیاون.

ئەبو بەکریشﷺبە قسەی عومەری کرد و ئا بەو جۆرە بەنی ئەسەد و غەطفان بە مەرجەکانی خەلیفە ڕازی بوون.

ج ـ بەسەرهاتی (ئوم زیمەل) (ام زمل):

کۆمەڵێکی زۆر لە گومڕاکانی دەستەی (تولەیحە) لە هۆزی غەتەفان، لە دەوری ژنێك کۆبوونەوە کە ناوی (سەلمای کچی مالکی کوڕی حذیفە) و لە شوێنێك پێیان دەوت (زەفەر) و یەکێك بوو لە خانمە ناودارەکانی عەرەب هەروەك دایکی بەناوبانگ بوو کە ناوی (دایکی قیرفە) بوو، کە بە نموونە باسی دەکرا دایکی لە نەجیب زادەییدا و لەبەر زۆری کوڕەکانی و ناوداری هۆزەکەی و بنەماڵەکەی.

کاتێك لێی کۆبوونەوە هانی دان بۆ شەڕ لەگەڵ خالیددا، هەموویان کەوتنە خرۆش بۆ جەنگ و هەندێ خەڵکی تریان پێوە نوسا لە (بنی سولەیم و طی و هەوازن) تا بوون بە سوپایەکی چڕ و پڕ، دەنگ و باسی ئەم ژنە بڵاوبوویەوە تا گەیشتە لای خالید و ئەویش بە سوپاکەیەوە خۆی پێ گەیاند و لە جەنگێکی ناهەمواردا بەیەك گەیشتن و ئەو ژنەش بە سواری حوشترەکەی دایکیەوە بوو کە دەیان وت: هەرکەسێك ئەو حوشترە بنەوێنێت سەد حوشتری پێ دەدرێت، ئەمەش لەبەر کەم وێنەیی و خالید سوپاکەی تێك شکاندن و حوشترەکەشی سەر بڕی و خۆیشی کوشت، هەواڵی ئەو سەرکەوتنەشی بۆ ئەبو بەکر ناردەوە.[110]

د ـ پەند و ئاکۆژگاری و وانە:

* متمانەی ئەبو بەکرﷺ بە خوای گەورە و شارەزایی لە بواری سەربازیدا:

وتەکەی ئەبو بەکرﷺکە بە عەدی کوڕی حاتەمی وت: «فریای هۆزەکەت بکەوە با شوێنی تولەیحە نەکەون و بە هۆیەوە لە ناو نەچن»، مانای نموونەی متمانەی تەواوی ئەو پیاوە دەگەیەنێت و بڕوای تەواوی بە سەرکەوتنی خوایی دەسەلمێنێت، ئەنجامی جەنگی موسوڵمانان لەگەڵ هۆزی (طي) بە سەرکەوتن دووپات دەکاتەوە پێش ئەوەی ڕووبدات.

110ـ البداية والنهاية (لا: ٣٢٣).

لەوەی کە بە خالیدی کوڕی وەلیدی وت: بڕۆ لە هۆزی طی دەست پێ بکە لەگەڵ ئەوەشدا زۆر دوورتر بوو لە ناوچەکەی (تولەیحە) کە ئەمەش پلانێکی جەنگی سەرکەوتووە، بۆ ئەوەی نەهێڵێت هۆزی (طي) خۆیان بگەیەننە هێزەکانی (تولەیحە) و ئەوانەشی ڕۆیشتوون بۆ لای ناچاریان بکات بگەڕێنەوە تا واز لەو بهێنن و بۆ بەرگری لە هۆزەکەیان ئەوێ بەجێ بهێڵن، لەوەشدا کە بە خالیدی وت کە من دەڕۆم و لە خەیبەرەوە بەرەو(طي) تابگەم بە خالید، ئەمەش نەخشەی سەربازی سەرکەوتوی تێدایە چونکە نەك (طي) بەڵکو هۆزەکانی ئەو چوار دەورەیشی پێ چاوترسێن کرد.

لێهاتوویی صدیقﷺ لەوەدا دەردەکەوێت کە پیاوی گونجاو و شیاوی وەك (ئەبو سلیمان) ـ خالیدی کوڕی وەلیدﷺی هەڵبژارد بۆ ئەم کارە قورس و گرانە و خالیدیش هەرگیز لە هیچ شەڕێکدا نەشکاوە.[111]

لە وتەکانی صدیقﷺ بۆ خالید دوای کۆتایی جەنگی بوزاخەدا کۆمەڵێك سوود وەردەگریت:

نزاکردنی بۆ خالید کە تیایدا وەسفکردنی بە چاکەی لە خۆ گرتووە و هەروەك فەرمان پێدانی بە لە خواترسان چونکە مرۆڤ دەپارێزێت لە کەوتنە ناو گوناه و هەڵخلیسکان و شوێن ئارەزوات کەوتن، هەروەك فەرمان پێدان بەوەی توند و تۆڵ و بە هەند بێت لەگەڵ دوژمناندا چونکە هێشتا لە تافی سەرکەشیدان، ئەمەش خۆی بۆخۆی بەڵگەیە لەسەر ئەوەی صدیقﷺ خۆی زۆر توند و تۆڵ و خاوەنی بیناییەکی تیژ بووە، چونکە هێشتا کۆمەڵێك هۆز و تیرە مابوون کە دوو دڵ و ڕاڕا بوون لە نێوان ڕەوا و ناڕەوادا و نێوان هیدایەت و گومڕاییدا و نێوان خێر و شەڕدا و نێوان باوەڕ و بێ باوەڕیدان و پێویستیان بەوە هەیە تەمێ و چاوترسێن بکرێن تا لەو سەرکەشیەیان واز بهێنن، هەڵوێستی ئەبو بەکر پێویستی بە ئەوپەڕی پلەی هێز نواندن و توند و تۆڵی و خێرایی بوو، بەڕاستی ئەو پیاوە بەرزە توند و تیژ بوو لە جێیەکدا توند و تیژی پێویست بێت و نەرم و نیان بوو لە جێیەکدا نەرم و نیانی پێویست بێت.

هەڵوێستی جوامێرانەی صدیقﷺ لەوەی کە قبووڵی خۆ بەدەستەوەدانی ئەو پاشگەز بووانەی نەکرد و ئاشتەوایی لەگەڵ نەکردن وتی: یان شەڕ یان پلانێکی سەرشۆڕانی تا بەرزی ئیسلام و هەیبەتی دەوڵەتەکەی دەربخات.

مەرجەکانی لە ڕێککەوتنەکەیدا بەهێز بوون، توندترین و بە ئێش ترینیان ئەوەبوو کە چەك و تفاق و وڵاخیان تەسلیم بکەن بە سوپای ئیسلام، ئەم مەرجەش کاتیی بوو تا ئەو

111ـ التأريخ الإسلامي، الحميدي (٦٠:٩ـ٦٣).

کاتەی کە بزانێت تەوبە و گەڕانەوەیان لە دڵەوەیە و گوێڕایەڵی دەوڵەتی ئیسلام دەبنەوە، ئەوەش زۆر پێویست بوو بکرایە بۆ زامن کردنی نەگەڕانەوەیان بۆ سەرکەشی و یاخی بوون.[112]

* ئامۆژگاری عەدی کوڕی حاتەم بۆ هۆزەکەی و جەنگی دەروونی لەگەڵیاندا:

عەدی ڕۆیشت بۆ ناو هۆزەکەی خۆی و بانگی کردن بۆ گەڕانەوە بۆ لای ئیسلام، بەڵام ئەوان وتیان ئێمە بەیعەت بە بەچکە حوشتر نادەین،[113] ئەویش پێی وتن: گەلێکی وا هاتوون بۆتان کە حەرەم و سەراکانتان حەڵاڵ دەکەن و پێشی دەڵێن گەورەترین کەڵە پیاو، ئیتر ئێوە و ئەو، ئەوانیش وتیان: تۆ بڕۆ ڕێگای سوپاکەی و مەهێڵە بێتە سەرمان تا ئەو کەسانەمان چوون بۆ بوزاخە بێنەوە، چونکە ئەگەر ئێمە لە (تولەیحە) هەڵگەڕێینەوە ئەترسین ئەو جەنگاوەرانەمان بکوژێت یان بیانکاتە بارمتە.

عەدیش لە ناوچەی سونەح گەیشت بە خالیدی کوڕی وەلید و پێی وت: خالید تەنها سێ ڕۆژ لێم بوەستە(٥٠٠) جەنگاوەری(طي)یت پێشکەش دەکەم کە جەنگیان پێ بکەیت لەگەڵ دوژمنەکانت، ئەو باشترە تا بە پەلە بیاننێریت بۆ ئاگری دۆزەخ و یان خۆتیان پێوە خەریك بکەیت، ئابەوجۆرە عەدی هەواڵی موسوڵمان بوونەوەیانی دا بە خالید.[114]

ئا بەم جۆرە عەدی کوڕی حاتەم توانی هۆزەکەی بە هەردوو باڵەکەیەوە (بەنی جەدیلە و بەنی عوش) ڕازی بکات واز لە سەربازگەی (تولەیحە) بێنن و ببنە سەربازی سوپاکەی خالید و ئەمە دووەم هەڵوێستی مەزنە بۆ عەدی کە نواندی و یەکەمیان ئەوە بوو توانی زەکاتی خێڵەکەی کۆ بکاتەوە و بیهێنێت بۆ مەدینە لە کاتێکدا کە موسوڵمانەکان زۆر پێویستیان بەو ماڵ و سامانە هەبوو، هەر موسوڵمان بوونیشی لە یەکەم ڕۆژەوە موسوڵمان بوونی پیاوێکی زانا و تێگەیشتوو بوو، لە هەموو قەناعەت و دڵێکەوە.

زۆر دڵنیا بوو لە سەرکەوتنی ئیسلام و موسوڵمانان لە دوا ڕۆژدا هەروەك پێغەمبەری خواﷺ لە یەکەمین ڕۆژی موسوڵمان بوونیدا و ئەو باوەڕە بەهێزەشی بوو کە بە هۆیەوە توانی هۆزەکەی بکات واز لە پیشتگیری کردنی دوژمنانی ئیسلام بهێنن، وای لێ کردن نەوەستن تا بزانن کێ سەرکەوتن بەدەست دینێتن بەڵکو لەگەڵ گەڕانەوەیاندا (١٥٠٠) جەنگاوەریشیان پێشکەش بە ئیسلام کرد کە ئەمە ئەوپەڕی کاریگەری عەدی بوو لە سەریان.[115]

112ـ التأريخ الإسلامي (٩:٦٦).
113ـ مەبەستیان ئەبو بەکر بوو، دەمیان بشکێت.
114ـ التأريخ الإسلامي(٩:٥٧).
115ـ التأريخ الإسلامي(٩:٦١).

لە ڕیوایەتێکدا هاتووە: کە هۆزەکەی داوایان لە خالید کرد کە جەنگ لەگەڵ قەیسدا بکەن چونکە بەنی ئەسەد هاوپەیمانیان نیە، خالیدیش پێی وتن: سوێند بەخوا قەیس ئاسانترینی ئەو دوو دڕکە نیە بەڵام خۆتان بگرن بۆ هەر هۆزێکیان کە خۆتان پێتان خۆشە، عەدی وتی: ئەگەر نزیکترین کەسی هۆزەکەم واز لەم ئاینە بهێنێت لەگەڵی دەجەنگم، بەڵام من شەڕ لەگەڵ بەنی ئەسەد ناکەم! نا بە ئەو خوایە شتی وا ناکەم، خالیدیش پێی وت: جەنگ و جیهاد لەگەڵ هەر کامیاندا بێت هەر جیهادە ئیتر پێچەوانەی ڕای هاوەڵەکانت مەبە، لەگەڵ لایەکیاندا بجەنگە و لەگەڵ ئەو لایەنەدا بجەنگە کە هۆزەکەت پێیان خۆشە و چالاکن.[116]

لەوەی کە عەدی بەرامبەر هۆزەکەی وەستا و ئەو بۆچوونەیانی پێ ڕاست نەبوو، بەڵگەیە لەسەر تێگەیشتن و شارەزایی زۆری عەدی دەربارەی ئەوەی دۆستایەتی دۆستانی خوا دەکات ئیتر بادوورترین خزمیشی بن و لەدوژمنانی خوا تەبەڕا دەکات ئیتر با نزیکترین خزمیشی بن.[117]

ئەو ڕۆڵەی عەدی بینی لە بانگەواز کردنەوەی هۆزەکەی بۆ لای ئیسلام و هێنانەوەیان بۆ ناو سوپاکەی خالید ڕۆڵێکی زۆر گەورە بوو، چونکە هاتنی (طي) بۆ ناو ئیسلام یەکەمین ترس و بیم بوو چووە دڵی دوژمنانەوە، چونکە هۆزی (طي) بە هێزترین هۆز بوو لە ناو هەموو کەنداوی عەرەبدا، لەو هۆزانە بوو کە هۆزەکانی تر هەزار حیسابیان بۆ دەکرد، بەشێوەیەك بۆیان دەڕوانی کە هەیبەتێکی هەبوو، زۆر بەڕێز بوون لە وڵاتیاندا، هۆزەکانی دراوسێ هاوپەیمانیان لەگەڵ دەبەست تا بێ خەم بوونایە.

هەردوو سوپا گەیشتن بەیەك دوای ئەوەی کە ترس و بیم چوو بووە دڵی دوژمنان، خوای گەورە سەرکەوتنی کردە بەشی سوپای موسوڵمانان و هەر ئەوەندەت زانی دەست کرا بە کوشتن و بە دیل گرتن و فڕاندنی دوژمنان و سەرکردەکەیان (تولەیحە) بە ئەسپەکەی بۆی قوچاند و کەسیان دەرنەچوون مەگەر ئەوانەی خۆیان دا بە دەستەوە یان هەڵاتن، دوای ئەم ڕووداوە ئیتر لاوازی و مەترسی کەوتە دڵی هەموو هۆزە پاشگەز بووەکانی کەنداو، تا وای لێهات سوپای ئیسلام زۆر بە ئاسانی ئەیدا بەسەر هەر کۆمەڵێکدا و لە هەر جێیەك بووبن و سەر دەکەوت بە سەریاندا.[118]

116ـ تأريخ الطبري(٢:٧٥).
117ـ التأريخ الإسلامي (٩:٦١).
118ـ الحرب النفسية من منظورإسلامي، د. أحمد نوفل (٢:١٤٣ـ١٤٤).

هەمیشە لەگەڵمان بن بۆ نوێبوونەوەی ئیمان

imanonekurd@yahoo.com